

EEN HISTORISCH-ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK NAAR MIDDELEEUWSE LANDELIJKE BEWONING ROND GENT¹

Ewoud Deschepper

1. Inleiding

Adriaan Verhulst leverde met zijn doctoraatsonderzoek in 1958 een waar titanenwerk af.² Hij bestudeerde het grondbezit van de Gentse Sint-Baafsabdij op een enorm diepgaande manier, en tot op de dag van vandaag is dit werk ongeëvenaard. Ondanks het vooral institutioneel-beschrijvende karakter is het ook een enorm belangrijk werk voor de middeleeuwse nederzettingsgeschiedenis, aangezien Verhulst de bezittingen van de abdij historisch en geografisch situeerde. Daarnaast is dit werk ook onmisbaar voor de middeleeuwse abdijsgeschiedenis, landschapsgeschiedenis, de landbouweconomie en haar socio-economische structuren.³ In deze bijdrage echter is vooral de enorme schat aan informatie die Verhulst verzamelde over de nederzettingen, van belang. Andere voorbeelden van dergelijk onderzoek binnen het onderzoeksgebied vormen de studie van Ganshof over het Gentse domein van de Sint-Pietersabdij,⁴ de studie van Vermaere over het grondbezit van de Sint-Pietersabdij en haar organisatie in de 13de eeuw,⁵ en de studie van Elias over het grondbezit ten noordoosten van Gent in het laatste kwart van de 16de eeuw.⁶ Voor het kustgebied is het werk van

¹ Allereerst wil ik graag promotoren Prof. dr. Wim De Clercq en dr. Koen De Grootte bedanken voor de vele hulp bij het schrijven van de thesis die de basis vormt van dit artikel. Daarnaast verdienen ook de vele archeologen en historici die graag hun onderzoek deelden een woord van dank. Ten slotte bedank ik graag de redactie en de anonieme lezers voor de kans om dit onderzoek te publiceren en voor de waardevolle opmerkingen.

² A. Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grootgrondbezit in Vlaanderen tijdens de Middeleeuwen*, Brussel, 1958.

³ Voor een overzicht van het historisch ruraal onderzoek, zie E. Thoen en G. Dejongh, 'The rural history of Belgium in the Middle Ages and the *Ancien Régime*: sources, results and future avenues for research', in E. Thoen, L. Van Molle (eds.), *Rural history in the North Sea area. An overview of recent research (Middle Ages – twentieth century)*, CORN Publication Series 1, Turnhout, 2006, pp. 177-216.

⁴ F.-L. Ganshof, 'Le domaine gantois de l'Abbaye de Saint-Pierre-au-Mont-Blandin à l'époque carolingienne', *Revue belge de philologie et d'histoire*, 26, nr. 4 (1948), pp. 1021-1041.

⁵ J. Vermaere, *Abdijsorganisatie en Domeinexploitatie van de Gentse Sint-Pietersabdij gedurende de 13de eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Rijksuniversiteit Gent, Gent, 1974.

⁶ E. Elias, 'Grondbezit en uitbatingen ten noord-oosten van Gent tijdens het laatste kwart der 16de eeuw', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks XIII (1959), pp. 179-204.

Tys over het grondbezit van de graven van Vlaanderen een belangrijk voorbeeld.⁷ Naar Voet⁸ en Koch⁹ stelt Tys dat het grondbezit van de graven zich vooral concentreerde in hun oude machtsbasis in de kustvlakte.¹⁰ In de gebieden die later, tijdens de 10de-11de eeuw, werden veroverd (met name de Canche, Zuid-Vlaanderen en Rijks-Vlaanderen) was het grafelijke grondbezit veel kleiner. De Schelde kan hierbij als grens genomen worden.¹¹ Tys toonde de waarde van landschapsreconstructie en bezitsreconstructie aan voor de studie van de machtsopbouw, uitbatingssystemen en de invloed op het landschap. De studies van Ganshof, Vermaere, Elias en Tys zijn qua geografische en chronologische uitbreiding echter beperkter dan die van Verhulst; die van Tys heeft ook een ander opzet. Het grondbezit van de Sint-Pietersabdij is buiten de studie van Ganshof ook niet breder bekeken, ondanks het bestaan van het *Liber Traditionum*. Declercq heeft deze tekst wel uitgebreid tekstkritisch besproken.¹² Ook het grondbezit van de graven is nooit omvattend gedetailleerd bestudeerd.

Archeologisch is er nog meer nood aan synthese, zowel voor het gebied rond Gent als voor de ruimere regio. Het onderzoek over middeleeuwse walsites via de 17de-eeuwse Horenbaultkaart door de Dienst Stadsarcheologie en de Dienst Stadsarchief vormt een uitzondering, hoewel het gericht is op slechts één type van site.¹³ Via een inventarisatie van deze kaart en de koppeling aan een GIS (Geografisch Informatie Systeem) kon men al 182 sites met walgracht binnen het Vrije van Gent (een gebied van zo'n 66 km²) herkennen en lokaliseren. Deze sites zijn afkomstig uit een chronologisch brede periode, en vaak ontbreekt het, buiten een archivalische studie, nog aan archeologisch onderzoek om de lokalisatie en het karakter te bevestigen. Sinds de implementatie van het Europese Valletta-verdrag in 1993 is er wel een enorme groei aan archeologische

⁷ D. Tys, 'Domeinvorming in de 'wildernis' en de ontwikkeling van vorstelijke macht. Het voorbeeld van het bezit van de graven van Vlaanderen in het IJzerestuarium tussen 900 en 1200', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 7 (2004), pp. 31-83.

⁸ L. Voet, 'De graven van Vlaanderen en hun domein (864-1191)', *Wetenschappelijke Tijdingen* 7, nr. 2 (1942), pp. 31.

⁹ A. C. F. Koch, 'De rechterlijke organisatie van het Graafschap Vlaanderen tot in de 13de eeuw', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks V (1951), pp. 10-11.; A. C. F. Koch, 'Politieke ontwikkeling tot het einde van de 11de eeuw. Het graafschap Vlaanderen van de 9de eeuw tot 1070', in D. P. Blok, A. Verhulst, H. P. H. Jansen, R. C. van Caenegem, A. G. Weiler, W. Prevenier (eds.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden I, Middeleeuwen*, Haarlem, 1981, pp. 371-372 en 381-382.

¹⁰ Tys, 'Domeinvorming', pp. 4.

¹¹ Voet, 'De graven van Vlaanderen', pp. 31.

¹² G. Declercq, *Traditievorming en tekstmanipulatie in Vlaanderen in de tiende eeuw. Het Liber Antiquus van de Gentse Sint-Pietersabdij*, Brussel, 1998.

¹³ L. Charles, M.-C. Laleman, D. Lievois en P. Steurbaut, *Van walsites en speelhoven. Het Vrije van Gent bij Jacques Horenbault (1619)*, Gent, 2008.

gegevens.¹⁴ De hieruit volgende opgravingsrapporten behoren vaak tot de zogenaamde ‘grijze literatuur’: na een basisverslag waarin de aangetroffen sporen en structuren besproken worden en er een initiële interpretatie gegeven wordt, worden de gegevens niet verder gepubliceerd. Kortweg, synthetiserend en analyserend onderzoek naar de middeleeuwse nederzettingsevolutie in het studiegebied, en breder, Vlaanderen, vanuit een archeologisch standpunt ontbreekt. Een voorbeeld buiten het studiegebied van een dergelijke studie is het werk van Theuws over de Kempen in de vroege middeleeuwen.¹⁵

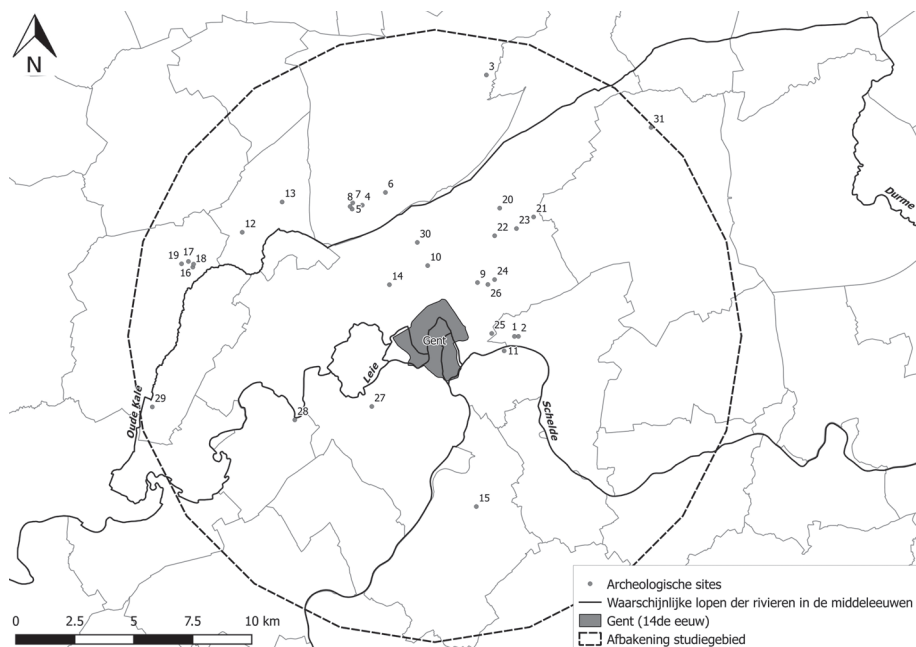
Binnen het kader van een thesis, verdedigd aan de Vakgroep Archeologie van de Universiteit Gent,¹⁶ werden de middeleeuwse ontginningen rond Gent vanuit een interdisciplinaire invalshoek benaderd. Hierbij werd ook aandacht geschonken aan de nederzettingsevolutie. De combinatie van archeologische bronnen en historisch onderzoek leverde verschillende interessante resultaten op. Zo konden verschillende bezittingen van de Gentse abdijen gekoppeld worden aan archeologische sites. Het was niet de bedoeling, en het is ook niet de bedoeling van dit artikel, om een volledig overzicht te geven van het middeleeuwse nederzettingslandschap en haar evolutie rond Gent. Eerder vormt het een *case study* om het belang van een dergelijk interdisciplinair onderzoek en de kenniswinst die we eruit kunnen halen, aan te tonen. In dit artikel ligt de focus op de nederzettingsevolutie, hoewel binnen de thesis de nadruk op de landschapsevolutie lag.¹⁷

¹⁴ W. De Clercq, M. Bats, J. Bourgeois, Ph. Crombé, G. De Mulder, J. De Reu, D. Herremans, P. Laloo, L. Lombaert, G. Plets, J. Sergeant, B. Stichelbaut, ‘Development-led archaeology in Flanders: an overview of practices and results in the period 1990-2010, in L. Webley, M. Vander Linden, C. Haselgrove, R. Bradley (eds.), *Development-led Archaeology in Northwest Europe. Proceedings of a Round Table at the University of Leicester 19th-21st November 2009*, Oxford/Oakville, 2012, pp. 29-55. Het verdrag van Valletta bepaalt dat er bij verstoringen van de bodem archeologisch onderzoek moet gebeuren, en dat de vernier van het archeologisch erfgoed dit bekostigt.

¹⁵ Zie onder andere: F. Theuws, ‘The Integration of the Kempen Region into the Frankish Empire (550-750): Some Hypotheses’, *Helinium*, 26, pp. 121-136.; F. Theuws, *De archeologie van de periferie. Studies naar de ontwikkelingen van bewoning en samenleving in het Maas-Demer-Schelde gebied in de vroege middeleeuwen*, onuitgegeven doctoraatsstudie Universiteit Amsterdam.; F. Theuws, ‘Centre and periphery in Northern Austrasia (6th-8th centuries). An archaeological perspective, in J. C. Besteman, J. M. Bos, H. A. Heidinga (eds.), *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht, 1990, pp. 41-70.; F. Theuws, ‘Changing settlement patterns, burial grounds and the symbolic construction of ancestors and communities in the late Merovingian southern Netherlands, in C. Fabech, J. Ringtved (eds.), *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*, Højbjerg, 1999, pp. 337-350.; F. Theuws, ‘Settlement research and the process of manorialization in Northern Austrasia, in S. Gasparri (ed.), *Ipotesi su una transizione. Atti del Seminario di Poggibonsi, 16-18 febbraio 2006*, Turnhout, 2008, pp. 199-220.

¹⁶ E. Deschepper, *En de boer, hij kapte voort... Over bossen, bomen, velden en akkers, over domeinen en boerderijen Een historisch-archeologische analyse van de middeleeuwse rurale bewoning en landschapsevolutie rond Gent*, ongepubliceerde masterthesis Universiteit Gent, 2016.; Promotoren: Prof. dr. Wim De Clercq en dr. Koen De Groote.

¹⁷ Het is wel de bedoeling het aspect van de landschapsevolutie ook nog te publiceren.

Figuur 1. Het studiegebied.

Het studiegebied bestaat uit de regio rond Gent (Fig. 1). Meer bepaald werd besloten om het gebied binnen een straal van 13 km rond Gent als onderzoeksregio te nemen. Deze afstand kan aanvaard worden als een grens: voor nederzettingen die erbinnen lagen, was Gent een *central place*; 13 km is dan een maximale afstand die men op één dag gemakkelijk tweemaal kan afleggen om Gent te bereiken, bijvoorbeeld om landbouwproducten te verkopen op de markt. Binnen dit gebied werden enkel landelijke nederzettingen onderzocht; andere soorten van nederzettingen zoals mottekastelen of abdijen worden niet behandeld. Chronologisch is de studie beperkt tot de middeleeuwen, gedefinieerd tussen 500 en 1500 n. Chr., en opgedeeld in de vroege middeleeuwen (500-900 n. Chr.), volle middeleeuwen (900-1200 n. Chr.) en late middeleeuwen (1200-1500 n. Chr.).¹⁸

¹⁸ R. Annaert, K. De Groote en Y. Hollevoet, 'Inleiding en onderzoeks domein', *Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen, Onderzoeksbalans Archeologie, Vroege en Volle middeleeuwen*, te raadplegen op <https://onderzoeksbalans.onroerenderfgoed.be/onderzoeksbalans/archeologie>.

2. Het koppelen van archeologische en historische sites: mogelijkheden en problemen

De dataset voor dit onderzoek bestond enerzijds uit historisch gekende nederzettingen en anderzijds uit archeologische gekende nederzettingen. Beide kunnen echter niet zomaar aan elkaar gekoppeld worden, zelfs als ze op (ongeveer) dezelfde locatie liggen: vaak is er een chronologisch ‘gat’ tussen beide bewoningsfasen, of verplaatste de nederzetting of het toponiem zich doorheen de tijd. Recent is er een methodologie uitgewerkt via Nederlands onderzoek in de regio Salland (provincie Overijssel) om middeleeuwse nederzettingen te reconstrueren: via negen criteria kan nagegaan worden of de historische nederzetting aan de archeologische nederzetting (en omgekeerd) kan gekoppeld worden, om zo van paalgaten naar erven met namen te gaan.¹⁹

De negen criteria zijn de volgende:

De afstand tussen de sites

Hoe kleiner de afstand tussen beide sites is, hoe aannemelijker de relatie is.

De geofysische situatie

Als sites gescheiden worden door bijvoorbeeld een rivier, is het onwaarschijnlijker dat beide aan elkaar gekoppeld kunnen worden.

Leeftijdsverschil

Hoe kleiner het verschil tussen beide dateringen is, hoe waarschijnlijker dat beide sites gekoppeld kunnen worden.

Ruimtelijke wijzigingen

Als de archeologische nederzetting zich doorheen de tijd verplaatst, en dit in de richting van de historische nederzetting, is dit een extra indicatie voor een overeenkomst tussen beide.

Grondbezit

Als beide nederzettingen eigendom zijn van dezelfde grondbezitter, is een relatie aannemelijker.

¹⁹ R. van Beek, B. Groenewoudt en L. Keunen, ‘Establishing the dates of farm sites (A.D. 800 – present) in Salland (The Netherlands): An interdisciplinary approach’, *Journal of Field Archaeology*, 39, nr. 1 (2014), pp. 51-66.

Eigendom en landinrichting

In *open fields*, het deel van de landbouwgrond van bijvoorbeeld een dorps-gemeenschap dat intensief bewerkt werd, veranderen individuele akkers en de bijhorende woningen vaker van eigenaar dan in gebieden buiten deze *open fields*. Dit maakt het in *open fields*-complexen moeilijker om archeologische en historische erven te koppelen.

Perceelsvormen

Soms kan van de perceelsvorm afgeleid worden of er vroeger een nederzetting op stond. Dit is echter regionaal verschillend.

Boerderij- en akkernamen

Via de toponymie kan soms afgeleid worden of jongere nederzettingen een oudere voorloper hebben. Hierbij is enige voorzichtigheid wel geboden, aangezien deze namen vaak enige ruimtelijke verschuiving kennen: een nederzettingsnaam benoemt eigenlijk de groep mensen die er woont, en op die manier worden deze namen pas ruimtelijk gefixeerd als ook de groep mensen dat wordt.²⁰ Een bijkomend probleem is dat toponiemen vaak moeilijk exact te dateren zijn.²¹

Verder heeft ook Zadora-Rio zware opmerkingen gegeven tegen een samen gebruiken van toponymie en archeologie.²² Ze stelt dat toponymisten te sterk vertrouwen op een soort van ‘werken met terugwerkende kracht’. Hiermee bedoelt ze dat men gebruik maakt van hedendaagse plaatsnamen of middeleeuwse teksten om vaak oudere toponiemen te onderzoeken, waarbij men veronderstelt dat er in de tussenliggende periode geen veranderingen zijn gebeurd aan het toponiem. Verder is de relatie tussen toponiemen en de occupatiegeschiedenis van een gebied niet eenduidig, en zijn toponiemen als dateringsmiddel weinig waard. Een recente studie van Deckers toonde echter aan dat de toponymie zeker wel zijn waarde heeft voor archeologische vraagstellingen, indien er correct met de gegevens wordt omgesprongen.²³ Eerder had ook Gelling dit al aange-

²⁰ R. Fossier, ‘Rural Economy and Country Life’, in T. Rueter (ed.), *The New Cambridge Medieval History, Volume III, c. 900 – c. 1024*, Cambridge, 2006, pp. 49-50.

²¹ R. Fossier, ‘The Rural Economy and Demographic Growth’, in D. Lescombe en D. Riley-Smith (eds.), *The New Cambridge Medieval History, Volume IV, c. 1024 – c. 1198, part I*, Cambridge, 2006, pp. 25.

²² E. Zadora-Rio, ‘Archéologie et toponymie: le divorce’, *Les petits cahiers d’Anatole*, 8 (2001), pp. 3-5.

²³ P. Deckers, *Between Land and Sea. Landscape, Power and Identity in the Coastal Plain of Flanders, Zeeland and Northern France in the Early Middle Ages (AD 500-1000)*, onuitgegeven doctoraatsstudie Vrije Universiteit Brussel, pp. 138-174.

toond.²⁴ Voor de middeleeuwen bijvoorbeeld is de periode tussen het ontstaan en het opschrijven van het toponiem veel korter, waardoor eventuele fouten beperkter voorkomen.²⁵ Daarnaast zijn toponiemen ook intern consistent. Zo is er een duidelijke relatie tussen landschapselementen en de woorden of wordelementen die men gebruikt om deze te benoemen, en tussen wordelementen gebruikt in plaatsnamen en de aard van de nederzetting.²⁶

Deze studie gebruikt toponymie niet als een sterk argument voor het aantonen van een verband tussen een historische en archeologische nederzetting. Eerder is het een extra aanwijzing die enkel standhoudt als er andere, sterkere argumenten zijn.

Infrastructuur

Als de sites bijvoorbeeld langs eenzelfde weg of aan eenzelfde kouter liggen, is een koppeling waarschijnlijker.

Deze criteria zijn niet regiogebonden, maar kunnen in elk studiegebied gebruikt worden waar zowel historische als archeologische gegevens voorhanden zijn.²⁷ Niet alle criteria waren even toepasbaar op het studiegebied of op de toegepaste manier van werken. Zo is bijvoorbeeld ‘ruimtelijke wijzigingen’ moeilijk te controleren, omdat weinig nederzettingen rond Gent, en bij uitbreiding in Vlaanderen, zo grootschalig konden opgegraven worden dat er een volledig zicht op de nederzettingsevolutie bereikt werd. Ook de criteria ‘eigendom en landinrichting’ en ‘perceelsvorm’ konden moeilijk gebruikt worden, omdat het in het studiegebied ontbreekt aan historisch-geografisch onderzoek dat inzicht verschaft in de evolutie van de landinrichting en de perceelsvormen op een meer lokale schaal. Daarom werd enkel gewerkt aan de hand van de criteria ‘afstand’, ‘geofysische situatie’, ‘leeftijdverschil’, ‘boerderij- en akkernamen’ en ‘infrastructuur’.

Een essentieel punt, op het raakvlak van archeologie en historiografie, met betrekking tot deze problematiek is nederzettingcontinuïteit. Dit element raakt aan verschillende criteria van de hierboven beschreven methodologie. Historisch is moeilijk vast te stellen of nederzettingen stabiel zijn qua locatie of zich door het landschap verplaatsen: de enige indicatie zijn de zich verplaatsende toponie-

²⁴ M. Gelling, ‘Towards a Chronology for English Place-Names’, in Hooke D. (ed.), *Anglo-Saxon Settlements*, Oxford, 1988, pp. 59-76.

²⁵ Deckers, *Between Land and Sea*, pp. 139.

²⁶ Gelling, ‘Towards a Chronology’, pp. 59-60.

²⁷ van Beek, *et al.*, ‘Establishing the dates’, pp. 57.

men, als deze op kaartmateriaal zijn weergegeven; daarbij komt dat deze moeilijk gedateerd kunnen worden. Algemeen wordt wel aangenomen dat er een brede topografische continuïteit was, met andere woorden, de nederzettingen bevonden zich steeds in dezelfde landschappelijke omgeving, bijvoorbeeld in dezelfde beekvallei. Verhulst behandelt deze problematiek onder andere met betrekking tot de continuïteit tussen Romeinse nederzettingen en middeleeuwse steden.²⁸ Hij stelt dat er amper functionele continuïteit was, maar dat brede geografische of topografische continuïteit wel vaak voorkwam. Met andere woorden, de meeste middeleeuwse steden ontstonden op locaties die gunstig waren voor bewoning, en waar er in het verleden ook al menselijke aanwezigheid was. Archeologisch beschikken we over meer informatie, alhoewel ook hier het precies dateren van occupatiefasen een pijnpunt is. Het ‘zwerfen’ van nederzettingen door het landschap (Engels: *shifting settlements*; Duits: *Wandersiedlungen*) omvat twee al dan niet samen voorkomende fenomenen: enerzijds gaat het om de herbouw van woningen na een bepaalde periode binnen eenzelfde erf, waardoor het erf zich gradueel verplaatst in tijd en ruimte, anderzijds worden volledige nederzettingen met het bijhorende landbouwareaal om de zoveel tijd verplaatst.²⁹ Van Thienen kon bij zijn onderzoek vaststellen dat er een brede geografische continuïteit was tussen de Laat-Romeinse periode en de vroege middeleeuwen: dezelfde landschappelijke streken bleven bewoond.³⁰ Samengevat is er dus wel een breed idee van continuïteit doorheen de verschillende perioden vanaf de Laat-Romeinse periode, hoewel continuïteit vooral op het site-niveau goed gekend is.³¹ Onderzoek naar continuïteit binnen landschappen of regio’s, het tussenniveau waar het concept van Verhulst’s brede topografische continuïteit op slaat, is archeologisch nog minder onderzocht in Vlaanderen.

Nederzettingen verplaatsten zich om verschillende redenen. Ten eerste was de landbouwtechniek te primitief om langdurige bewerking van akkers toe te laten.³² Omwille van de lage bemesting raakten de akkers na enkele jaren uitgeput en de enige manier om de bodem te laten herstellen, was door deze braak te

²⁸ A. Verhulst, *The Rise of Cities in North-West Europe*, Cambridge, 1999, pp. 21-23.

²⁹ H. Steuer, ‘Standortverschiebungen frühen Siedlungen – von der vorrömischen Eisenzeit bis zum frühen Mittelalter’, in G. Althoff, D. Geuenich, O. G. Oexle, J. Wolasch (eds.), *Person und Gemeinschaft im Mittelalter*, Sigmaringen, 1988, pp. 27-28.; H. Hamerow, *Early Medieval Settlements. The Archaeology of Rural Communities in Northwest-Europe, 400-900*, Oxford, 2002, pp. 104.

³⁰ V. Van Thienen, *Abandoned, neglected and revived. Aspects of Late Roman society in Northern Gaul*, onuitgegeven doctoraatsstudie Universiteit Gent, 2016, pp. 66-67.

³¹ In het studiegebied is dit bijvoorbeeld vastgesteld op de nederzettingen in Merendree (vroege middeleeuwen – volle middeleeuwen), Destelbergen (vroege, volle en late middeleeuwen) en Sint-Denijs-Westrem (vroege middeleeuwen – volle middeleeuwen).

³² A. Verhulst, *Het landschap in Vlaanderen in historisch perspectief*, Antwerpen, 1965, pp. 73.; Steuer, ‘Standortverschiebungen’, pp. 27-28.; Hamerow, *Early Medieval Settlements*, pp. 105.

laten liggen. Ten tweede was de levensduur van de gebouwen beperkt.³³ De dominante constructiewijze in de vroege middeleeuwen was namelijk *Pfostenbau* (bouwen via een constructie van verticale houten palen), waarbij de levensduur van de dragende palen beperkt is.³⁴ De levensduur van *Pfostenbau* hangt af van verschillende factoren, zoals het klimaat, de bodem, de kwaliteit en afmetingen van het hout en de voorbereiding van het hout.³⁵ Over de exacte levensduur van een *Pfostenbau*-woning is nog veel discussie: meestal spreekt men over een periode van één generatie, waarmee men een periode van ongeveer 25 à 30 jaar bedoeld.³⁶ Er zijn echter ook opvattingen die spreken over een levensduur tot 200 jaar.³⁷ Uit vergelijkend archeologisch en bouwhistorisch onderzoek komt telkens het gemiddelde van 25 à 30 jaar naar voor, hoewel de levensduur behoorlijk verlengd kan worden tot meer dan 100 jaar.³⁸ Deze gevallen zijn wel eerder uitzonderlijk. Een andere praktische reden om het huis te verplaatsen, was het vermijden van ongedierte.³⁹ Ten slotte kunnen ook socio-culturele factoren meegespeeld hebben.

Archeologisch en historisch wordt algemeen aangenomen dat het zwerven van erven quasi volledig eindigt in de 8ste eeuw.⁴⁰ Waarschijnlijk was dit fenomeen sowieso minder sterk aanwezig ten zuiden van de Rijn.⁴¹ De redenen voor het eindigen van de zwervende erven liggen waarschijnlijk in de implementatie van het domeinsysteem en dus een sterkere greep van de aristocratie op het landschap. Hierbij werd grondeigendom en taxatie belangrijker, waardoor boeren aan de heren gebonden werden en men niet zomaar meer kon beslissen om de boerderij te verplaatsen.⁴² Tegelijk steeg de bevolking waarschijnlijk ook, waar-

³³ Steuer, 'Standortverschiebungen', pp. 27-28.

³⁴ W. H. Zimmerman, 'Pfosten, Ständer und Schwelle und der Übergang vom Pfosten- zum Ständerbau – Eine Studie zu Innovation und Beharrung im Hausbau. Zu Konstruktion und Haltbarkeit prähistorischer bis neuzetlicher Holzbauten vond den Nord- und Ostseeländern bis zu den Alpen', *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet*, 25 (1998), pp. 50.; W. H. Zimmerman, 'De levensduur van gebouwen met aardvaste stijlen', in O. Brinkkemper, J. Deeben, J. van Doesburg, D. P. Hallewas, E. M. Theunissen, A. D. Verlinde (eds.), 'Vakken in vlakken. Archeologische kennis in lagen', *Nederlandse Archeologische Rapporten*, 32, Amersfoort, 2006, pp. 303.

³⁵ Zimmerman, 'Pfosten, Ständer und Schwelle', pp. 50.; Zimmerman, 'De levensduur', pp. 393.

³⁶ Steuer, 'Standortverschiebungen', pp. 27.; Zimmerman, 'De levensduur', pp. 300.

³⁷ Zimmerman, 'De levensduur', pp. 293.

³⁸ Zimmerman, 'De levensduur', pp. 303.

³⁹ Hamerow, *Early Medieval Settlements*, pp. 105.

⁴⁰ H. Steuer, 'Archaeology and history: Ten proposals on the social structure of the Merovingian kingdom', in K. Randsborg (ed.), *The Birth of Europe, archaeology and social development in the first millennium A.D.*, Rome, 1989, pp. 118.; Hamerow, *Early Medieval Settlements*, pp. 105.

⁴¹ F. Damminger, 'Dwellings, settlements and settlement patterns in Merovingian Southwest Germany and the adjacent areas', in I. Wood (ed.), *Franks and Alamanni in the Merovingian Period. An Ethnographic Perspective*, Woodbridge, 1998, pp. 57.

⁴² Steuer, 'Standortverschiebungen', pp. 46-47.

door er minder beschikbare vrije ruimte was in het landschap.⁴³ Echter, vrije boeren die niet aan een domein gebonden waren, hadden meer de mogelijkheid om het erf te verplaatsen. Zeker in de kustregio was het aandeel vrije boeren groot.⁴⁴ Ook in het studiegebied waren er vrije boeren, hoewel die door de drang van de abdijen om hun bezittingen in de directe omgeving uit te breiden via schenking of aankoop, na ca. 800 n. Chr. sterk in aantal gedaald zullen zijn.⁴⁵

De eerder beperkte schaal (qua oppervlakte) van archeologisch onderzoek in Vlaanderen maakt het moeilijker om de mate waarin nederzettingen van plaats veranderden tijdens de middeleeuwen te schatten. Een uitzondering vormt het grootschalige onderzoek in Sint-Denijs-Westrem, aan Flanders Expo – The Loop. Hier kon een vroegmiddeleeuwse nederzetting onderzocht worden waarbij duidelijk is dat deze zich in drie fasen tussen de 7de en 9de eeuw verplaatst heeft over beperkte afstanden (maximum 20 m van hoofdgebouw tot hoofdgebouw).⁴⁶ Op het einde van de vroege middeleeuwen verplaatst de nederzetting zich van de westelijke flank van de zandrug naar de zuidelijke flank, een afstand van ongeveer 500 m.⁴⁷ Het lijkt hier om een graduele verschuiving van de nederzetting te gaan tijdens de vroege middeleeuwen, waarna de nederzetting op de overgang naar de volle middeleeuwen volledig verplaatst werd over een grotere afstand. Het is echter onduidelijk of ook de landbouwgronden of het grafveld hierbij van locatie veranderden, en of deze vaststellingen veralgemeend kunnen worden voor het studiegebied of (Binnen-) Vlaanderen.

Een bijkomend probleem bij het vaststellen van nederzettingcontinuïteit is dat de periode van de late middeleeuwen archeologisch zeer moeilijk herkend wordt. Hierdoor is het in de meeste gevallen onmogelijk om het doorleven van nederzettingen tijdens en na de late middeleeuwen archeologisch aan te tonen. Binnen het studiegebied zijn slechts op twee sites substantiële laatmiddeleeuwse nederzettingssporen aangetroffen (Sint-Martens-Latem en Destelbergen). De verklaring voor de archeologische ongrijpbaarheid van de late middeleeuwen is viervoudig. Ten eerste veranderde het nederzettingssysteem, waarbij sites met walgracht een courante woonvorm worden voor de hogere klasse in Binnen-

⁴³ A. Verhulst, *Landschap en landbouw in Middeleeuws Vlaanderen*, Gent, 1995, pp. 118; E. Thoen, 'Het landschap in de Middeleeuwen en de Moderne Tijden', in W. Prevenier, R. Van Eenoo en E. Thoen (eds.), *Geschiedenis van Deinze, Deel 3. Het platteland en de dorpen in Deinze*, Deinze, 2007, pp. 62-63.

⁴⁴ C. Loveluck, *Northwest Europe in the Early Middle Ages, c. AD 600-1150. A Comparative Archaeology*, Cambridge, 2013, pp. 9-11.; Deckers, *Between Land and Sea*, pp. 80-86.

⁴⁵ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 136.

⁴⁶ J. Hoorne, *Sint-Denijs-Westrem – Flanders Expo zone 2 / parkeertoren. Archeologisch onderzoek van 4 januari tot 7 mei 2010 (stad Gent, provincie Oost-Vlaanderen)*, onuitgegeven rapport, pp. 40, fig. 59.

⁴⁷ Hoorne, *Sint-Denijs-Westrem*, pp. 8, fig. 10.

Vlaanderen.⁴⁸ Voor het kustgebied, meer bepaald rond Veurne, kon Verhaeghe vaststellen dat de site met walgracht vaak voorkwam, waaruit hij concludeerde dat ook de lagere sociale klassen zich dit type van nederzetting konden veroorloven, tenminste in dit deel van Vlaanderen.⁴⁹ Ondanks het feit dat deze sites archeologisch goed herkenbaar zijn, ontbreekt het vaak aan intensief archeologisch onderzoek. Ten tweede veranderden de constructiemethoden: de *Pfostenbau*, de dominante bouwwijze sinds de prehistorie, verdween in het studiegebied vanaf de 13de eeuw ten voordele van *Schwellen-* en *Ständerbau*.⁵⁰ Bij *Schwellenbau* (stiepenbouw) rusten de dragende palen op een (bak)stenen blok, bij *Ständerbau* (liggerbouw) wordt de constructie opgebouwd op horizontale houten balken die op de bodem rusten of in greppels liggen.⁵¹ Naast deze andere manieren om gebouwen in hout te bouwen, werd ook baksteen steeds meer toegepast als bouw materiaal.⁵² In de stad Gent komt baksteen voor het eerst voor in de eerste helft van de 14de eeuw, en rond 1330 zijn de eerste stedelijke baksteenovens gekend.⁵³ Daarnaast werd ook veel baksteen ingevoerd via de Schelde, bijvoorbeeld uit Stekene, en onderhielden verschillende patriciërs voor enkele jaren een baksteenoven op hun buitenstedelijke domeinen.⁵⁴ Het probleem met deze nieuwe bouwmethoden is dat ze amper sporen in de bodem nalaten. Bij liggerbouw blijven de ondiepe greppels wel over – als er met greppels gewerkt is – maar in de andere gevallen laten deze gebouwen geen archeologische sporen na. Een derde reden is het totaal continu worden van de bewoning op één en dezelfde locatie.⁵⁵ Zoals hierboven werd vermeld, wordt het einde van het zwerfen van erven in de 8ste eeuw geplaatst. Graduele verplaatsingen of zelfs het volledig verplaatsen van nederzettingen kon echter nog later voorkomen, zoals het voorbeeld van Sint-Denijs-Westrem aantoonde. Men neemt over het algemeen wel aan dat vanaf de late middeleeuwen het verplaatsen van woningen of neder-

⁴⁸ D. Tys, 'Medieval moated sites in coastal Flanders: the impact of social groups on the formation of the landscape in relation to the early estates of the Counts of Flanders', in K. De Grootte, D. Tys, M. Pieters (eds.), 'Exchanging Medieval Material Culture. Studies on archaeology and history presented to Frans Verhaeghe', *Relicta Monografieën*, 4, Brussel, pp. 289-302.

⁴⁹ F. Verhaeghe, 'Moated sites in Flanders: features and significance', in T. J. Hoekstra, H. L. Janssen, I. W. L. Moerman (eds.), *Liber castellarum. 40 variaties op het thema kasteel*, Zutphen, 1981, pp. 109.

⁵⁰ J. J. Voskuil, *Van vlechtwerk tot baksteen. Geschiedenis van de wanden van het boerenhuis in Nederland*, Arnhem, 1979, pp. 20.; Zimmerman, 'Pfosten, Ständer und Schwelle', pp. 82.

⁵¹ Zimmerman, 'Pfosten, Ständer und Schwelle', pp. 43/48.

⁵² Voskuil, *Van vlechtwerk tot baksteen*, pp. 21.

⁵³ M.-C. Laleman en G. Stoops, 'Baksteengebruik in de Vlaamse steden: Gent in de middeleeuwen', in T. Coomans, H. Van Royen (eds.), 'Jaarboek Adbijmuseum Ten Duinen 1138. Medieval Brick Architecture in Flanders and Northern Europe: The Question of the Cistercian Origin: Middeleeuwse baksteenarchitectuur in Vlaanderen en Noord-Europa', *Novi Monasterii*, 7, Gent, 2008, pp. 172-174.

⁵⁴ Laleman en Stoops, 'Baksteengebruik', pp. 178-179.

⁵⁵ van Beek, *et al.*, 'Establishing the dates', pp. 54.

zettingen volledig eindigt. Dit zorgt er voor dat er over eenzelfde periode minder huizen zijn, waardoor er archeologisch minder kans is dat ze aangetroffen worden, en het continue herstellen en verbouwen van woningen zorgt er ook voor dat bewijzen van oudere occupatie vernietigd worden.⁵⁶ Een laatste factor, die samenhangt met de vorige, is het ontstaan van dorpen, de zogenaamde *Dorfsballung* van de volle middeleeuwen.⁵⁷ Vaak zijn deze dorpen continu tot op de dag van vandaag. Het archeologisch onderzoek in dorpskernen is tot op heden eerder beperkt, waardoor er archeologisch gezien minder inzicht is in dit fenomeen.

Samengevat moet het koppelen van historische en archeologische nederzettingen op een interdisciplinaire manier gebeuren. De methodologie van van Beek *et al.* is hierbij een hulpmiddel. Toch zijn er ook enkele methodologische problemen, zoals de problematiek rond bewoningscontinuïteit en de archeologische ‘onzichtbaarheid’ van een groot deel van de landelijke bewoning. Het is duidelijk dat hoe meer criteria bestudeerd kunnen worden, hoe sterker de argumentatie zal zijn. In het studiegebied en binnen het beperkte kader van deze studie konden verschillende aspecten niet bestudeerd worden, waarbij de grootste beperking het gebrek aan gedetailleerd historisch-geografisch onderzoek is. Deze studie wil aantonen dat het in verschillende gevallen wel mogelijk is om tot een onderbouwde koppeling te komen.

3. Historische bespreking van het landbezit in de studieregio

Zoals vermeld is vooral het grondbezit van de Sint-Baafsabdij rond Gent goed gekend. De bezittingen van andere grootgrondbezitters zijn minder goed gekend, waardoor deze ook minder toegelicht kunnen worden. De volgende paragrafen steunen sterk op het werk van Adriaan Verhulst en Georges Declercq en zijn vooral synthetiserend van aard. De focus bij deze beschrijving ligt vooral op de concentraties van landbezit. Verspreide of moeilijk te lokaliseren bezittingen komen niet aan bod, maar worden indien nodig wel bij de analyse betrokken.

⁵⁶ van Beek, *et al.*, ‘Establishing the dates’, pp. 54.

⁵⁷ J. Chapelot en R. Fossier, *Le village et la maison au Moyen Age*, s.l., 1980, pp. 139-143.; Thoen, ‘Het landschap’, pp. 69.

3.1. De vroege middeleeuwen

3.1.1. Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de vroege middeleeuwen

Het ontstaan van de Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdij kadert in de christianisering van het noorden van het Merovingische Rijk in de 7de eeuw.⁵⁸ De belangrijkste zendeling voor de Scheldevallei was Amandus (ca. 600 – ca. 680), die tussen 629 en 639 in het Gentse verbleef. Omdat de kerstening in het begin nogal stroef verliep, riep Amandus de hulp in van de Merovingische koning Dagobert I (629-639). Hij schonk Amandus twee koninklijke domeinen, namelijk de fiscus *Marka*, van Evergem tot aan de Leie in Ekkerghem en van de Leie tot Landegem, Merendree en Vinderhout, en een tweede, gelegen tussen Leie en Schelde ter hoogte van Sint-Pieters-Aalst en *Blandinium*, waarvan de naam niet gekend is.⁵⁹ Amandus richtte snel na zijn aankomst een klein kloostertje met bijhorende bidplaats op, waarvan nu wordt aangenomen dat het op de *Mons Blandinium* gelegen was.⁶⁰ Daarnaast stichtte hij ook een kerk aan de samenvloeiing van Leie en Schelde, midden in de nederzetting Ganda.⁶¹ Het is deze kerk die later (het is niet geweten wanneer precies) zou uitgroeien tot de Sint-Baafsabdij.

Om zijn stichtingen van een materiële basis te voorzien, schonk Amandus hen gronden. Aan het kloostertje op *Blandinium* schonk hij het kroondomein tussen Leie en Schelde en misschien ook Sint-Denijs-Westrem.⁶² De twee koninklijke domeinen lagen echter te ver van de kerk in Ganda om deze stichting gronden uit deze domeinen te geven. Amandus had echter ook geld gekregen van Dagobert I, waarmee hij aanzienlijke delen van het domein *Slote*, gelegen ten noordoosten van de kerk en latere abdij, kocht.⁶³

Tussen de 7de en de 9de eeuw kon de Sint-Baafsabdij zijn bezit rond Gent enorm uitbreiden, zodat het hele gebied tussen de Kale/Durme en de Oude Lede

⁵⁸ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 5-6.; A. Verhulst en G. Declercq, 'Zevende – 11de eeuw. Het vroeg-middeleeuwse Gent tussen de abdijen en de grafelijke versterking', in J. Decavele (ed.), *Gent. Apologie van een rebelse stad. Geschiedenis, kunst, cultuur*, Antwerpen, 1989, pp. 37.; G. Declercq, 'Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de Eerste Middeleeuwen (7de – 12de eeuw)', in G. Declercq (ed.), *Ganda & Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Gent, 1997, pp. 14.

⁵⁹ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 246-247.; Verhulst en Declercq, 'Het vroeg-middeleeuwse Gent', pp. 38.; Declercq, 'Heiligen, lekenabten en hervormers', pp. 15.

⁶⁰ Verhulst en Declercq, 'Het vroeg-middeleeuwse Gent', pp. 39.; Declercq, 'Heiligen, lekenabten en hervormers', pp. 17.

⁶¹ Verhulst en Declercq, 'Het vroeg-middeleeuwse Gent', pp. 42.

⁶² Verhulst en Declercq, 'Het vroeg-middeleeuwse Gent', pp. 40.; A. Verhulst, 'Bezittingen en inkomsten van de Gentse abdijen', in G. Declercq (ed.), *Ganda & Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Gent, 1997, pp. 104.; F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks – Arrondissement Gent, Eerste deel, Oostakker*, Gent, 1864-1870, pp. 12.

⁶³ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 45.

en tussen Ganda en het huidige Lochristi, in bezit was van de abdij.⁶⁴ Waarschijnlijk maakte ook Destelbergen, gelegen tussen de Oude Lede en de Schelde, deel uit van het abdijbezit.⁶⁵ De abdij werd ook eigenaar van de fiscus *Marka*.⁶⁶

De Sint-Pietersabdij verkreeg enkele verspreide gronden tussen Leie en Schelde en ook Afsnee, waarvan de oudste vermelding uit 697 stamt.⁶⁷ In 702 zou het via een schenking in bezit gekomen zijn van de abdij. In de 9de eeuw (823 of 824) wordt er melding gemaakt van de schenking van enkele hoeves in het huidige Sint-Martens-Latem, meer bepaald in de gehuchten *Brakela* en *Hucalhem*.⁶⁸

Hieronder volgt een meer gedetailleerde bespreking van het grondbezit in het studiegebied per grootgrondbezitter. Als eerste echter moet de uitbatingsstructuur van deze bezittingen nader toegelicht worden.

Vóór ongeveer 750 werden domeinen, in bezit van een grootgrondbezitter zoals een abdij of een adellijke heer, grotendeels indirect geëxploiteerd via onvrije boeren, waarbij het volledige domein werd opgedeeld in tenures.⁶⁹ De reden hiervoor ligt in de mindere handel in deze periode, waardoor heren geen directe controle over hun gronden nodig hadden (om zo de productie of de inkomsten beter te kunnen controleren).⁷⁰ Vanaf de late 8ste eeuw ontstaan de zogenaamde tweeledige (bipartite) domeinen, waarbij het domein opgedeeld wordt in de reserve, rechtstreeks geëxploiteerd door de grondbezitter, en in tenures, die uitgegeven worden aan boeren.⁷¹ In ruil moesten de boeren karweien uitvoeren op de reserve en/of ‘belastingen’ betalen. Diversiteit was echter troef, en het systeem was doorheen de late 8ste en 9de eeuw constant in evolutie, waardoor het beter beschouwd wordt als een Weberiaans ideaaltype. Geografisch was het bipartite domeinsysteem beperkt tot het Karolingisch kerngebied tussen Seine en Rijn.⁷²

⁶⁴ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 45; Verhulst, ‘Bezittingen en inkomsten’, pp. 105.

⁶⁵ F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks – Arrondissement Gent, Eerste deel, Destelbergen*, Gent, 1864-1870, pp. 8-9.

⁶⁶ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 127; Verhulst, ‘Bezittingen en inkomsten’, pp. 105.

⁶⁷ Verhulst, ‘Bezittingen en inkomsten’, pp. 106; F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks – Arrondissement Gent, Eerste deel, Afsnee*, Gent, 1864-1870, pp. 1.; Declercq, ‘Heiligen, lekenabten en hervormers’, pp. 18.

⁶⁸ A. Verhulst, ‘De evolutie van het landelijk landschap in Binnen-Vlaanderen tussen de 9^e en 13^e eeuw’, *Heemkring Scheldeveld Jaarboek*, IX (1979-1980), pp. 59.; F. Vermeulen, *Sint-Martens-Latem. Archeologische Inventaris Vlaanderen, Band 1*, Gent, 1983, pp. 70.

⁶⁹ C. Wickham, *Framing the Early Middle Ages: Europe and the Mediterranean, 400-800*, Oxford, 2005, pp. 282.

⁷⁰ Wickham, *Framing the Early Middle Ages*, pp. 286.

⁷¹ A. Verhulst, ‘La diversité du régime domanial entre Loire et Rhin à l’époque carolingienne’, in A. Verhulst (ed.), *Rural and Urban aspects of Early Medieval Europe*, Aldershot, 1992, pp. 133.; A. Verhulst, ‘Economic Organisation’, in R. McKitterick (ed.), *The New Cambridge Medieval History, Volume II, c. 700 – c. 900*, Cambridge, 2006, pp. 488.

⁷² Verhulst, ‘La diversité du régime’, pp. 133.; Verhulst, ‘Economic Organisation’, pp. 489.

In Vlaanderen kwam het hoogstwaarschijnlijk niet voor: de minder sterk groeiende economie en bevolking, de armere bodem en de minder sterke verankering van vorst, de Kerk en andere heren tijdens de vroege middeleeuwen zouden hier de verklaring voor zijn.⁷³ Dit houdt echter niet in dat het grondbezit in Vlaanderen niet georganiseerd was.⁷⁴ De domeinen waren wel tweeledig ingedeeld, maar de organisatorische link tussen de reserve en de tenures zou hier ontbreken. Met andere woorden, de boeren moesten hier geen karweien uitvoeren op de reserve. Daardoor waren de domeinen veel flexibeler, kenden ze geen vaste structuur en konden ze veel eenvoudiger verdeeld worden. Een voorbeeld zijn de domeinen Wondelgem en Aaigem, die blijkbaar enkel uit tenures bestonden (*infra*). In het studiegebied bleef het Merovingische, indirecte, uitbatingssysteem dus deels voortbestaan in latere perioden. Volgens Declercq komt dit vooral voor bij domeinen die voorkomen uit koninklijke schenkingen.⁷⁵

Vanaf de 10de eeuw desintegreerde de domeinorganisatie, en in de 12de eeuw was ze bijna volledig verdwenen.⁷⁶ Waarschijnlijk hield dit verband met het verzwakken van de koninklijke macht en de opkomst van sterke lokale heren tijdens de zogenaamde ‘banale revolutie’, waardoor boeren op andere manieren gebonden werden.

3.1.2. *Het bezit van de Sint-Baafsabdij*

a) Ten noordoosten van de abdij

Het domein *Slotte*, dat Amandus kocht met geld van Dagobert I, was gelegen ten noordoosten van de abdij. De *curtis* (het domeincentrum) met de woningen van de afhankelijke boeren was gelegen aan de Slotendries, het huidige Oostakker-Lourdes.⁷⁷ De akkerbouwgronden lagen gegroepeerd op de Slotekouter, ten westen van de Slotendries; ten westen van deze akkergronden, aan de Leie, lagen de weidegronden. Ten noorden, noordoosten en oosten van de *curtis* lag een groot woest gebied, Sloterhage, dat reikte tot aan Desteldonk.⁷⁸ In dit woest gebied

⁷³ Verhulst, ‘La diversité du régime’, pp. 142.

⁷⁴ A. Verhulst, ‘En Basse et Moyenne Belgique pendant la haut moyen âge: différents types de structure domaniale et agraire. Un essai d’explication’, in A. Verhulst (ed.), *Rural and Urban aspects of Early Medieval Europe*, Aldershot, 1992, pp. 62.

⁷⁵ Declercq, *Traditievorming en tekstmanipulatie*, pp. 89.

⁷⁶ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 227; Verhulst, ‘En Basse et Moyenne Belgique’, pp. 62; Fossier, ‘Rural Economy and Country Life’, pp. 43-44.

⁷⁷ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 146-151.

⁷⁸ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 149-150.; M. Gyseling, *Geschiedenis van Oostakker en Sint-Amandsberg tot 1794*, Oostakker, 1974, 9/12.

lager er verschillende afhankelijke boerderijen, waarvan er verschillende bij naam gekend zijn: *Uuetersele*, *Buruclarum*, *Ruodong*, *Hrintsalis*, *Basingasele*, *Firenthammo*, *Wetersele* en *Faltsale/Friessale*. *Buruclarum* wordt voor het eerst vermeld in 802, maar de naam op -larum wijst er op dat deze nederzetting teruggaat tot de Merovingische periode.⁷⁹ *Hrintsalis* wordt het eerst vermeld in 639.⁸⁰ De naam op -salis bevestigt de Merovingische oorsprong. *Basingasele* zou volgens Gysseling jonger zijn; de eerste vermelding dateert uit 941 en de naam op -sele zou dan aantonen dat -sali ook later dan de Merovingische periode nog gebruikt werd om plaatsnamen te vormen.⁸¹ Veel van deze afhankelijke boerderijen verdwenen echter in de volle middeleeuwen.⁸²

Naast *Slote* bezat de abdij ten noordoosten van Gent nog vier domeinen, namelijk *Ledergem*, *Singem*, *Achtene* en *Herlegem*. Verhulst stelt dat de abdij ze kocht ergens tussen de 7de en de 10de eeuw, maar Gysseling denkt dat ze redelijk snel na de aankoop van *Slote* door de abdij gesticht werden, met uitzondering van *Achtene*, dat ook aangekocht zou zijn.⁸³

Over de ligging van het domein *Achtene* spreken Verhulst en Gysseling elkaar tegen: volgens Verhulst lag de *curtis* aan het westelijke einde van de Voordestraat in Oostakker.⁸⁴ Deze straat heeft nu de naam *Achtene*. Gysseling daarentegen stelt dat de *curtis* vereenzelvigd moet worden met het vroegere kasteel Morel de Westgaver, gelegen aan de Dendermondsesteenweg te Destelbergen, en dus een stuk zuidelijker dan de lokalisatie van Verhulst.⁸⁵ Ook de lokalisatie van de *Achtenkouter*, die Gysseling langsheen de *Achtenkouterstraat* plaatst (wat overeenkomt met Verhulst die stelt dat de *Achtenkouter* ten westen van de *curtis* lag) sluit beter aan bij het *Achtene* van Verhulst dan bij dat van Gysseling. Ik ben geneigd de lokalisatie van Verhulst te volgen. Mogelijks verwart Gysseling met het ‘Hof Ter Meere’, een latere stichting van de abdij, gelegen aan de Eenbeekstraat en dus niet zo ver van het kasteel Morel de Westgaver.⁸⁶

⁷⁹ M. Gysseling en A. Verhulst, ‘Nederzettingenamen en nederzettingsgeschiedenis in de Nederlanden, Noord-Frankrijk en Noord-West-Duitsland’, *Taalgrens en kolonisatie*, IV (1969), pp. 24.

⁸⁰ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 130; Gysseling en Verhulst, ‘Nederzettingenamen en nederzettingsgeschiedenis’, pp. 25.

⁸¹ Gysseling en Verhulst, ‘Nederzettingenamen en nederzettingsgeschiedenis’, pp. 26.

⁸² Gysseling en Verhulst, ‘Nederzettingenamen en nederzettingsgeschiedenis’, pp. 41.

⁸³ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 161; Gysseling, *Geschiedenis van Oostakker en Sint-Amansberg*, pp. 11/16.

⁸⁴ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, kaart I.

⁸⁵ Gysseling, *Geschiedenis van Oostakker en Sint-Amansberg*, pp. 11.; Agentschap Onroerend Erfgoed, ‘Kasteel Morel de Westgaver (ID: 35667)’, *Inventaris van het bouwkundig erfgoed*, te raadplegen op <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe>.

⁸⁶ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, kaart I.; Agentschap Onroerend Erfgoed, ‘Kasteelhoeve Hof Ter Meeren (ID=35679)’, *Inventaris van het bouwkundig erfgoed*, te raadplegen op <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe>.

Het domein *Ledergem* omvatte landbouwgronden zowel ten noorden van de *curtis* als grenzend aan de Slotekouter, weidegronden ten noordwesten van de *curtis* en woeste gronden in het noorden.⁸⁷ De dries met daaraan grenzend de *curtis* lag waarschijnlijk op de plaats van het huidige dorpscentrum van Oostakker.

De *curtis* van *Singem* kan gelokaliseerd worden op het huidige kerkhof van Sint-Amansberg.⁸⁸ De kouter, lang Zingemakker genoemd maar in de 18de eeuw hernoemd naar Zingemkouter, lag ten zuiden van de Slotekouter.⁸⁹

Herlegem ligt tegenwoordig in Sint-Amansberg, in het park 'De Prettige Wildernis'.⁹⁰ Verhulst plaatst *Herlegem* echter een stuk zuidelijker.⁹¹ Hier ben ik geneigd om Gysseling en Stoops te volgen qua lokalisatie, aangezien ook de archeologie aantoont dat de site een zeker belang had en dus een *curtis* zou kunnen geweest zijn (*infra*). Laat- en postmiddeleeuwse bronnen benoemen de site als Oud Herlegem.⁹² De site is ook opgemerkt op de Horenbault-kaart.⁹³ Het gaat hier wel om het laatmiddeleeuwse *Herlegem*: de locatie van het vroegmiddeleeuwse domeincentrum blijft onbekend, maar kan niet veraf gelegen zijn.

Opnieuw zijn Verhulst en Gysseling het niet eens, deze maal over de ligging van de landbouwgronden: Verhulst plaatst de oudste landbouwgronden ten oosten van de *curtis*, op de zogenaamde Herlegemkouter, terwijl Gysseling stelt dat de kouter niet meer gelokaliseerd kan worden en ofwel op de locatie van de (jongere) Sint-Baafskouter lag (en dus ten westen van de *curtis*), ofwel in Destelbergen.⁹⁴ Waarschijnlijk komt deze mogelijke lokalisatie van Gysseling in Destelbergen overeen met de vooropgestelde ligging van de Herlegemkouter van Verhulst. Verhulst geeft echter ook aan dat er bij Herlegem ook een jongere kouter hoort, de Klinkkouter, gelegen ten oosten van de *curtis*.⁹⁵

⁸⁷ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 162.

⁸⁸ M.-A. Bru, G. Vermeiren, 'Sint-Amansberg, Verkortingsstraat, Campo Santo', in M.-C. Laleman (ed.), *Archeologisch onderzoek in Gent 2000-2009, Stadsarcheologie. Bodem en Monument Gent. Reeks 2, nr. 3*. Gent, 2011, pp. 123.

⁸⁹ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 164; Gysseling, *Geschiedenis van Oostakker en Sint-Amansberg*, pp. 16.

⁹⁰ Gysseling, *Geschiedenis van Oostakker en Sint-Amansberg*, pp. 16.; G. Stoops, 'Sint-Amansberg, Duivestaartstraat Herlegem', in M.-C. Laleman (ed.), *Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent. Reeks 2, nr. 2*, Gent, 2008, pp. 176.

⁹¹ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, kaart I.

⁹² Charles *et al.*, *Van walsites tot speelhoven*, pp. 125.

⁹³ Nummer WSH018 in de opsomming van Charles *et al.*

⁹⁴ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 165; Gysseling, *Geschiedenis van Oostakker en Sint-Amansberg*, pp. 16.

⁹⁵ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 165.

Ten slotte bezat de abdij ook één hoeve te Mendonk, die echter niet gelokaliseerd kon worden en waarvan de naam ook niet gekend is.⁹⁶ Ook de gehuchten Desteldonk en Sprendonk behoorden tot deze noordoostelijke domeingroep in de vroege middeleeuwen, hoewel het waarschijnlijk enkel om woeste gronden ging. De Potter en Broeckaert vermelden dat er te Desteldonk enkele pachthoven gelegen waren die eigendom waren van de Sint-Baafsabdij.⁹⁷ Sprendonk behoorde tot de oudste bezittingen van de abdij maar werd geïsurpeerd door de graaf, in 1307 kocht de abdij het terug.⁹⁸

b) Ten noordwesten van de abdij

De abdij bezat ook domeinen ten noordwesten van Gent, voortkomend uit de fiscus *Marka*. De centrale hoeve van dit domein, oorspronkelijk ook *Marka* geheten, kreeg ergens in de 10de eeuw de naam *Fronestalla* (Vroonstalle), naar een belangrijke hoeve die de rol van *Marka* als centrale hoeve overnam.⁹⁹ De *curtis* lag aan de Vroonstalledries in het huidige Wondelgem. De tenures lagen ten westen, zuidwesten en zuiden van de *curtis*, de hofkouter lag in het noorden. Er hoorden ook woeste gronden tot het domein ('Houtken' en 'Speisbroec'), en ook weidegronden aan de Kale-Durme.¹⁰⁰

Daarnaast bezat de abdij nog twee domeinen ten noordwesten van Gent: *Wondelgem*, gelegen aan het huidige Edmond van Beverenplein te Gent en *Ekkergem*.¹⁰¹ De villa *Wondelgem* omvatte het 'oude' Wondelgem, gelegen dus aan het Edmond van Beverenplein, en de kouter, ten zuidwesten ervan.¹⁰² Waarschijnlijk was er geen *curtis* en bestond deze villa enkel uit tenures.¹⁰³ Beide domeinen waren ondergeschikt aan *Fronestalla*.

Ook te Doornzele bezat de abdij gronden, maar het is niet geweten of er een hoeve of hoeves aanwezig waren en hoe deze dan heten.¹⁰⁴

⁹⁶ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 156.

⁹⁷ F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks – Arrondissement Gent, Eerste deel, Desteldonk*, Gent, 1864-1870, pp. 5.

⁹⁸ F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks – Arrondissement Gent, Eerste deel, Desteldonk*, Gent, 1864-1870, pp. 14.

⁹⁹ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 233-237.

¹⁰⁰ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 262.

¹⁰¹ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 236.

¹⁰² Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 269.

¹⁰³ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 272-273.

¹⁰⁴ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 287

c) Andere

De Sint-Baafsabdij bezat ook een hoeve te Gentbrugge, hoewel Gentbrugge buiten de noordoostelijke domeingroep valt zoals deze is gereconstrueerd door Verhulst.¹⁰⁵ Deze site is gekend via de studie van de Horenbault-kaart: het toponiem *Meershem* komt voor in de 9de-eeuwse bedelbrief van de abdij.¹⁰⁶

3.1.3. *Het bezit van de Sint-Pietersabdij*

Via het *Liber Traditionum Antiquus* (LTA) is geweten dat de abdij in de Karolingische periode over een veertigtal afhankelijke hoeves beschikte, waarvan de meeste in de omgeving van de abdij lagen, langs de Leie tot in de omgeving van Deinze en langs de Schelde tot bij Oudenaarde.¹⁰⁷

Ganshof plaatst de hofkouter van de reserve van het Karolingisch domein van de Sint-Pietersabdij ten noorden van de abdij zelf, ter hoogte van de huidige Kouter en Nederkouter te Gent.¹⁰⁸ De reserve bevatte ook nog twee weiden, die volgens Ganshof ter hoogte van het huidige Koning Albertpark (aan het Zuid) lagen.¹⁰⁹ Vroeger heette dit gebied ook de Munkmeersen, wat wijst op het drassige karakter. Ten slotte bestond de reserve ook uit een eikenbos, dat op de zuidelijke flank van *Blandinium* lag.¹¹⁰ De straat Eekhout herinnert er nog aan.

Ten zuiden van de abdij, ter hoogte van het huidige Sint-Pieters-Aalst, lag het domein *Hatingem*, met vijf afhankelijke *mansi*.¹¹¹ Ten westen, in het huidige Sint-Pieters-Aaigem, lagen nog een twintigtal andere *mansi*, die niet tot de villa *Hatingem* behoorden en volgens Ganshof misschien deel uitmaakten van de reserve.

De tekstkritische analyse van het *Liber Traditionem Antiquus* door Declercq heeft enkele bemerkingsen geplaatst bij de visie van Ganshof. Hoewel Ganshof's lokalisatie van de delen van de reserve plausibel is, is de beschrijving van de domaniale reserve in het LTA onvolledig.¹¹² Zo wordt er bijvoorbeeld geen molen genoemd, wat wel verwacht kan worden. Declercq stelt dat de *mansi* te

¹⁰⁵ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, kaart I.

¹⁰⁶ Charles *et al.*, *Van walsites tot speelhoven*, pp. 141.

¹⁰⁷ G. Declercq, 'Blandinium rond het jaar 1000. Twee eeuwen monastieke bloei en uitstraling in de Gentse Sint-Pietersabdij', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks LVIII (2004), pp. 58.

¹⁰⁸ F. L. Ganshof, 'Le domaine gantois de l'Abbaye de Saint-Piere-au-Mont-Blandin à l'époque carolingienne', *Revue belge de philologie et d'histoire*, 26, nr. 4 (1948), pp. 1028.

¹⁰⁹ Ganshof, 'Le domaine gantois', pp. 1029.

¹¹⁰ Ganshof, 'Le domaine gantois', pp. 1031.

¹¹¹ Ganshof, 'Le domaine gantois', pp. 1034-1035.

¹¹² Declercq, *Traditievorming en tekstmanipulatie*, pp. 83-84.

Aaigem niet noodzakelijk gekoppeld moeten worden aan de reserve, maar al in de 9de eeuw een afzonderlijke entiteit vormden.¹¹³ Ganshof dacht dat Aaigem pas na de vroege 10de eeuw afgescheiden werd.¹¹⁴ Dit kwam voort uit zijn visie dat het Sint-Pietersdomein te Gent een klassiek tweeledig domein was. Zoals hierboven beschreven is deze opvatting niet langer houdbaar. Het domein Aaigem bestond dan enkel uit tenures, en in dat opzicht is het goed mogelijk dat Aaigem, vóór de schenking van Dagobert I aan Amandus, deel was van de fiscus *Marka*. Daarnaast stelt Declercq op basis van tekstkritische argumenten dat de lokalisatie van de *mansi* eigenlijk niet uit de tekst op te maken valt.¹¹⁵

Te Sint-Martens-Latem vermeldt het *Liber Traditionum* dat de abdij enkele hoeves geschonken kreeg in het gehucht *Brakela*, en een hoeve die *Hucalhem* genoemd werd.¹¹⁶ *Brakela* lag in het westen van de huidige gemeente.¹¹⁷ Er zijn vier akkers bij naam gekend, maar er is niet geweten waar deze precies lagen. *Brakela* is waarschijnlijk Merovingisch van oorsprong. *Hucalhem*, dat bestond uit één hoeve, lag aan de Leie, ten noorden van een noordoost lopende zandrug, met het akkerland ten oosten van de hoeve.¹¹⁸ De naam op -hem bevestigt dat de hoeve opklimt tot de vroege middeleeuwen.¹¹⁹ In Sint-Martens-Latem is nog een derde nederzettingkern gekend, *Lathem* genaamd.¹²⁰ Deze kern lag rond een driehoekige dries en een deel van de hierop aansluitende Latemstraat. Het akkerland van de nederzetting lag ten westen, oosten en zuiden.

3.1.4. Koninklijke afhankelijkheden

Het domein *Krombrugge* te Merelbeke zou teruggaan op een Merovingisch kroondomein dat Merelbeke, Schelderode, Bottelare en Lemberge omvatte.¹²¹ De centrale uitbatingshoeve zou volgens Van Acker, om toponymische redenen,¹²² teruggaan tot de 5de eeuw. De naam van deze hoeve is niet gekend.

¹¹³ Declercq, *Traditievorming en tekstmanipulatie*, pp. 85.

¹¹⁴ Declercq, *Traditievorming en tekstmanipulatie*, pp. 86.

¹¹⁵ Declercq, *Traditievorming en tekstmanipulatie*, pp. 91.

¹¹⁶ Verhulst, 'De evolutie van het landelijk landschap in Binnen-Vlaanderen', pp. 59.; Vermeulen, *Sint-Martens-Latem*, pp. 70.

¹¹⁷ Vermeulen, *Sint-Martens-Latem*, pp. 69.

¹¹⁸ Vermeulen, *Sint-Martens-Latem*, pp. 72.

¹¹⁹ J. Deschietter, L. Bauters, P. Van der Plaetsen en F. Vermeulen, 'Archeologisch noodonderzoek in de dorpskern van Sint-Martens-Latem', *Heemkring Scheldeveld*, Jaarboek XXVI (1997), pp. 6.

¹²⁰ Vermeulen, *Sint-Martens-Latem*, pp. 71

¹²¹ K. G. Van Acker, *Merelbeke, Van 406 tot 1792*, Merelbeke, 2010, pp. 46.

¹²² Van Acker baseert zich op de huidige straat Sallemeulekouter: salla – molen – kouter. Het gebied staat op een kaart van 1665 opgetekend als 'Hooghden Sallabergh'. Salla is inderdaad een Frankisch toponiem voor 'zaalwoning', 'verblijf' (Van Acker, *Merelbeke*, pp. 5-8.) en is ook een synoniem voor *curtis*.

3.2. *De volle middeleeuwen*

3.2.1. *Verdere geschiedenis van de Gentse abdijen*

Vanaf de tweede helft van de 9de eeuw tot het midden van de 10de eeuw heerste er een crisis in de streek rond Ganda. De voornaamste oorzaak hiervoor waren de Noormanneninvallen. In 851 werd de Sint-Baafsabdij voor het eerst geplunderd.¹²³ De kloostergemeenschap was echter op tijd gevlucht, en in 864 was de abdij zeker weer bewoond.¹²⁴ In 879-880 wordt de abdij opnieuw geplunderd en ook grotendeels verwoest; de Vikingen verbleven tijdens de winter zelfs in de abdijruïnes. Waarschijnlijk werd de Sint-Pietersabdij toen ook geplunderd, al zijn er geen schriftelijke bewijzen. Beide kloostergemeenschappen waren opnieuw op voorhand gevlucht. De monniken van Sint-Pieters keerden snel na 883 terug, die van Sint-Baafs pas in 920/930; in ieder geval zeker vóór 937.¹²⁵ Daardoor was de Sint-Pietersabdij voor een halve eeuw de enige abdij in Gent, waardoor ze een voorsprong kon opbouwen op materieel en politiek vlak die de Sint-Baafsabdij nooit meer zou kunnen overtreffen. De Sint-Pietersabdij werd tijdens de regeerperiode van Arnulf I (918 – 965) namelijk de persoonlijke abdij van de Vlaamse graven: gedurende een lange tijd worden de graven en hun familie in de abdijkerk begraven.¹²⁶ Na zijn dood kreeg graaf Arnulf I zelfs de titel van *restaurator* van de broeders, en werd hij geëerd als een soort van tweede stichter.

De graven Boudewijn II en Arnulf I hadden echter van de afwezigheid van de monniken gebruik gemaakt om grote delen van de abdijsdomeinen in te palmen en aan hun eigen grondbezit toe te voegen.¹²⁷ Dit konden ze doen omdat ze aangesteld waren als lekeabt van de abdijen, en ze zich konden beroepen op het wildernisregaal. Het wildernisregaal (*bona vacantia*, het recht op 'leeg' land) stelde dat alle heerloze gronden aan de landsheer toekwamen.¹²⁸ Zelfs over woeste gronden die eigendom waren van andere grootgrondbezitters deed de graaf zijn macht gelden.

¹²³ Verhulst en Declercq, 'Het vroeg-middeleeuwse Gent', pp. 52.

¹²⁴ Verhulst en Declercq, 'Het vroeg-middeleeuwse Gent', pp. 53.

¹²⁵ Verhulst en Declercq, 'Het vroeg-middeleeuwse Gent', pp. 53.

¹²⁶ Koch, 'De rechterlijke organisatie', pp. 366.; Verhulst en Declercq, 'Het vroeg-middeleeuwse Gent', pp. 53.; Declercq, Blandinium rond het jaar 1000, pp. 65.

¹²⁷ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 57.

¹²⁸ A. Verhulst, *Het landschap in Vlaanderen in historisch perspectief*, Antwerpen, 1965, pp. 75.; Verhulst, *Landschap en landbouw*, pp. 116.; E. Thoen en T. Soens, 'The Low Countries, 1000-1750, in E. Thoen en T. Soens (eds.), *Struggling with the Environment: Land Use and Productivity, Rural Economy and Society in North-Western Europe, 500-2000*, Turnhout, 2015, pp. 8.

Nadat de monniken terugkeerden, gaf graaf Arnulf I wel een deel van de bezittingen terug. Voor de Sint-Pietersabdij begon de restauratie in 941, voor Sint-Baafs in 946/947.¹²⁹ Voor de Sint-Pietersabdij was deze restauratie zeer gunstig: doordat ze nu de ‘persoonlijke’ abdij van de graven van Vlaanderen was, schonk graaf Arnulf I hen via zijn wilsbeschikking nog extra gronden. Zo zorgde hij ervoor dat het hele gebied tussen Zevegem en Afsnee afhankelijk werd van de Sint-Pietersabdij, net als het goed *Krombrugge* te Merelbeke.¹³⁰ Boudewijn V gaf in 1027-1030 het *forestum Methela* terug in het bezit van de abdij.¹³¹

Voor de Sint-Baafsabdij was de restauratie echter dramatisch: grote delen van hun oorspronkelijk bezit werden gewoonweg niet teruggegeven.¹³² Vaak ging het om bossen en *wastinae*, zoals het bos *Mentocht*, dat binnen het noordoostelijke bezit van de Sint-Baafsabdij lag. De boerderijen met bijhorende akkers en weides werden meestal wel teruggegeven. In de 12de - 13de eeuw kon de abdij verschillende van de verloren bossen en *wastinae* terugkopen, en ook extra gronden kopen ten noorden van Gent, tussen Mendonk en Moerbeke.¹³³

De bezittingen van beide abdijen rond Gent rond het midden van de 11de eeuw kunnen als volgt samengevat worden:

De Sint-Baafsabdij bezat de domeingroepen ten noordoosten en noordwesten van de abdij, hoewel deze sterk gekrompen waren door de usurpaties van de lekeabten. Op het einde van de 11de of in het begin van de 12de eeuw ontving ze Sint-Martens-Latem als schenking of via aankoop.¹³⁴

De Sint-Pietersabdij bezat sinds de 10de eeuw het volledige gebied tussen Zevegem en Afsnee, dat vooral bestond uit woeste grond, het zogenaamde Scheldeveld. Daarnaast bezat ze ook Sint-Pieters-Aalst en Aaigem. In 962 ontving ze Destelbergen, dat voorheen aan de Sint-Baafsabdij had toebehoord.¹³⁵ Op dat moment vormde de Oude Lede de grens tussen het bezit van Sint-Baafs en Sint-Pieters. In 1025 werd ook Baarle toegevoegd aan het abdijbezit, en in 1150 werd het bos *Mentocht*, dat vóór de usurpaties eigendom was van de Sint-Baafsabdij, aan de Sint-Pietersabdij gegeven door graaf Diederik van de Elzas.¹³⁶

¹²⁹ Verhulst en Declercq, ‘Het vroeg-middeleeuwse Gent’, pp. 54.; Verhulst, ‘Bezittingen en inkomsten’, pp. 107.; Declercq, ‘Blandinium rond het jaar 1000’, pp. 61.

¹³⁰ A. Van Lokeren, *Chartres et documents de l’abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand depuis sa fondation jusqu’à sa suppression avec une introduction historique*, Gent, 1869, pp. 42/56.; Verhulst, ‘Bezittingen en inkomsten’, pp. 107.

¹³¹ Van Lokeren, *Chartres et documents*, pp. 75-76.

¹³² Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 73.

¹³³ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 115.; Verhulst, ‘Bezittingen en inkomsten’, pp. 112.

¹³⁴ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 115.

¹³⁵ F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks – Arrondissement Gent, Eerste deel, Destelbergen*, Gent, 1864-1870, pp. 8-9.

¹³⁶ Van Lokeren, *Chartres et documents*, pp. 146.

In de 12de of 13de eeuw kreeg de Sint-Pietersabdij ten slotte grote delen van de bossen en *wastinae* rond het huidige Zaffelare (het *nemus intra Scaldam et Dormam*), die langs het westen grensden aan het domein *Slote*. Op deze manier verwierf de Sint-Pietersabdij grote gebieden die vroeger eigendom waren geweest van de Sint-Baafsabdij.

3.2.2. *Het grondbezit van de Sint-Baafsabdij*

a) De noordoostelijke domeingroep

Vóór de 12de eeuw werd het gebied tussen *Slote* en het latere *Oostakker (infra)*, dus ten noorden van *Slote* en ten oosten van *Ledergem* gelegen, ontgonnen.¹³⁷ Dit gebied maakte deel uit van het domein *Slote* en de hoeves die hier ontstonden waren dan ook afhankelijk van dit domeincentrum. Gekende hoeven zijn het hierboven genoemde *Buroclar*, dat al in de 7de eeuw was ontstaan, *Varlare* en *Pudegem* (Puigem). Enkel Puigem kan gelokaliseerd worden. Het was een grote hoeve waarbij een hofkouter hoorde.¹³⁸ Ze is ten laatste in de 10de eeuw ontstaan.

Slote verloor in deze periode zijn functie als centraal uitbatingscentrum en ook zijn administratieve rol.¹³⁹ In de 12de eeuw sticht de abdij een nieuwe hoeve, het Nieuwhof, direct ten oosten van de abdij. Deze hoeve vormde het nieuwe uitbatings- en administratief centrum voor het abdijbezit ten noordoosten van Gent.

In de 12de en 13de eeuw stichtte de abdij verschillende hoeves in de woeste gronden ten oosten van *Achtene*.¹⁴⁰ Deze hoeves zijn gekend bij naam en kunnen, vaak op basis van huidige straatnamen, ongeveer gesitueerd worden. De oudste van deze stichtingen is de hoeve “Oude hof”, gelegen ten noorden van Lochristi. Ze wordt voor het eerst vermeld in de 12de eeuw, maar gaat waarschijnlijk terug op vroegmiddeleeuwse ontginningen. Later worden ook de hoeves *Lichtelaar*, *Redewinckel* en *Roeselaar* gesticht.¹⁴¹ *Lichtelaar* is ten laatste op het einde van de 12de eeuw ontstaan, op woeste gronden van de reserve van *Achtene*. De eerste vermelding in een historische bron is in 1313.¹⁴² Zoals eerder vermeld

¹³⁷ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 152.

¹³⁸ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 153.

¹³⁹ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 227.

¹⁴⁰ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 206.

¹⁴¹ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 208.

¹⁴² J. Buntinx, ‘Lichtelaar te Lochristi, Redewinckel te Zeveneken en het Torregoeid en Bruinewalle te Zaffelare. Een onderzoek naar de sociaal-economische betekenis van grote abdijpachthoeves en hun bewoners (late 13de eeuw – einde ancien régime)’, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks LII (1998), pp. 19.

gaan grote delen van de bossen *Mentocht* en het *nemus intra Scaldam et Dormam* in de 12de – 13de eeuw over naar de Sint-Pietersabdij.

In de 12de eeuw sticht de abdij ook nog een hoeve, *Oostakker* genaamd, ten oosten van *Ledergem*.¹⁴³

In Desteldonk, dat grotendeels geïsurpeerd werd door de graaf, worden in een tekst, gedateerd tussen 1009-1030, wel twee leengoederen vermeld die eigendom zouden zijn van de Sint-Baafsabdij, namelijk *Rugal Royen/Ruyen* en de heerlijkheid ter Woestijne.¹⁴⁴

b) De noordwestelijke domeingroep

Tot het einde van de 12de eeuw verenigden de domeinen *Vroonstalle*, *Wondelgem* en *Ekkergem* de belangrijkste landbouwgronden in de noordwestelijke domeingroep.¹⁴⁵ Wegens de usurpaties van de graaf kwam de structuur van deze uitbatingen in verval. Tegenover het dalende belang van de oude domeinen staat de opkomst van het belang van het abdijbezit te Evergem/Sleidinge.¹⁴⁶ Voorheen waren dit woeste gronden, nu werden ze in pacht uitgegeven.

Aangezien de woeste gronden door de graaf geïsurpeerd waren, moest de abdij ze terugkopen. Ze richtte zich hierbij vooral op het gebied ten noorden en noordoosten van de oude dorpskern van Evergem, een oud bezit van de abdij dat bij de restauratie wel werd teruggegeven.¹⁴⁷

De belangrijkste hoeve bij deze ontginningen was *Gheetscure*, gelegen tussen Evergem en Doornzele.¹⁴⁸ De hoeve *Langebeke* werd opgericht in de tweede helft van de 12de eeuw.¹⁴⁹ Buiten deze twee zijn er geen namen van hoeves uit deze periode gekend.

c) Hucalhem

Zoals gezegd wordt de Sint-Baafsabdij rond 1100 eigenaar van Sint-Martens-Latem, met *Hucalhem* als centrale hoeve. Het belang van deze hoeve wordt onder andere aangetoond door het feit dat de kerk (die zeker vóór 1121

¹⁴³ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 213.

¹⁴⁴ F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks – Arrondissement Gent, Eerste deel, Desteldonk*, Gent, 1864-1870, pp. 19-20.

¹⁴⁵ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 283.

¹⁴⁶ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 284.

¹⁴⁷ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 285.

¹⁴⁸ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 292.

¹⁴⁹ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 321.

gebouwd is) naast deze hoeve werd gebouwd, en niet bij de grootste nederzettingen *Lathem*.¹⁵⁰

3.2.3. *Het grondbezit van de Sint-Pietersabdij*

Uit historische bronnen is geweten dat de ontginning van het Scheldeveld zeker vóór 1200 werd aangevat.¹⁵¹ Het volledige Scheldeveld werd echter niet in één keer ontgonnen: in 1221 lagen *Maalte* en *Scheldeveld*, twee gehuchten in het huidige Sint-Denijs-Westrem, nog in een *wastine* die zich uitstrekte tot Sint-Martens-Latem.¹⁵²

In Ledeberg was de zetel van de heerlijkheid *Ledeberg* in handen van de Sint-Pietersabdij sinds de 10de eeuw.¹⁵³ De hoeve wordt nog herkend op de kaart van Horenbault.¹⁵⁴

De uitbatingshoeve van het kroondomein te Merelbeke en de bijhorende gronden gingen in 966 over naar de Sint-Pietersabdij.¹⁵⁵ In de oorkonde heeft deze uitbatingshoeve wel een naam gekregen, namelijk *Krombrugge*. De naam van het domein is dus overgegaan op de uitbatingshoeve. De rest van het domein (Bottelare, Schelderode en Lemberge) werd hiervan afgescheiden en bleef in handen van de Duitse keizer.

3.2.4. *Grafelijke afhankelijkheden*

Voet vermeldt Afsnee en Drongen als grafelijk bezit in de 9de – 12de eeuw.¹⁵⁶ De uitgestrektheid en onderdelen van deze domeinen zijn niet gekend. Opmerkelijk is dat hij ook *Krombrugge* als grafelijk bezit noemt tussen de 9de en 12de eeuw, hoewel het duidelijk in handen was van de Sint-Pietersabdij (*supra*). Een oorkonde, gepubliceerd door Van Lokeren, bewijst dit.¹⁵⁷

¹⁵⁰ Vermeulen, *Sint-Martens-Latem*, pp. 72.

¹⁵¹ J. Vermaere, *Abdijorganisatie en Domeinexploitatie van de Gentse Sint-Pietersabdij gedurende de 13de eeuw. Een status quaestionis*, 1973-1974, pp. 101 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Rijksuniversiteit Gent).

¹⁵² F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks – Arrondissement Gent, Eerste deel, Sint-Denijs-Westrem*, Gent, 1864-1870, pp. 2.

¹⁵³ Charles *et al.*, *Van walsites en speelhoven*, pp. 181.

¹⁵⁴ Nummer WSH045.

¹⁵⁵ Van Acker, *Merelbeke*, pp. 46.

¹⁵⁶ Voet, 'De graven van Vlaanderen', pp. 28.

¹⁵⁷ Zie boven, noot 82.

3.3. De late middeleeuwen

3.3.1. De bezittingen van Sint-Baafs

Opnieuw geeft Verhulst een lijst van de afhankelijke hoeves van de Sint-Baafsabdij, voor de noordwestelijke domeingroep gebaseerd op pacht- en cijnslijsten uit de 15de eeuw.¹⁵⁸

Binnen de vroegere fiscus *Marka* bezat de abdij de *curtes Westergem*¹⁵⁹ (eerste vermelding 1280), *Houtken* (eerste vermelding 1280) en *Speisbroec* (eerste vermelding 1270). Verhulst plaatst *Westergem* ten zuiden van *Vroonstalle*, *Houtken* en *Speisbrouc* ten noordwesten. Nog te Wondelgem lag het Hof te Heghmeere/Heeghmeere,¹⁶⁰ dat waarschijnlijk wel ouder is dan 1277, de eerste datum waarop het vermeld wordt.¹⁶¹

Naast het kasteel van Evergem lag “de stede der Vurst”; daarnaast lagen ook volgende hoeves in Evergem: “de stede der Wostinen” (Wippelgem), het goed ter Beke (ten oosten van Evergem), het goed ter Borluuts (te Langerbrugge), het goed ten Moere (in Velthoek, ten noorden van Sleidinge), “de stede in de Hulle” (te Sleidinge), het goed ten Broecke (ten westen van Wippelgem), “de borch” (ten oosten van de kerk van Evergem), het “goedekin der Visscherie” (gelegen aan de zuidelijke ingang van het dorp van Evergem), *Gheetscure* (hierboven al vermeld: namelijk opgericht in de 12de eeuw) en *Langebeke* (eveneens hierboven vermeld).

Voor de noordoostelijke domeingroep kennen we ook enkele hoeves en dorpen. In de 13de eeuw ontstond het straatdorp Lochristi als neveneffect van de vele ontginningen in de omgeving.¹⁶² In het laatste kwart van de 13de eeuw ontstond Zeveneken, ten oosten van Lochristi.¹⁶³

In de 13de eeuw stichtte de Sint-Baafsabdij de hoeve *Wittewalle*, gelegen aan de huidige Wittewalle te Oostakker. In Sint-Amandsberg wordt in de 13de eeuw de hoeve *Westveld*, ook wel *Schuurgoed*, genoemd.¹⁶⁴

Verhulst vermeldt voor de noordoostelijke domeingroep geen nieuwe oprichtingen na de 13de eeuw. Wegens de kwaliteit van zijn studie kan er van uitgegaan worden dat de Sint-Baafsabdij in deze domeingroep geen nieuwe hoeves heeft

¹⁵⁸ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 319-321.

¹⁵⁹ Misschien is deze hoeve te koppelen aan WSH017 van de Horenbault-kaart. Dit is echter niet zeker.

¹⁶⁰ Nummer WSH010.

¹⁶¹ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 319.; Charles *et al*, *Van walsites en speelhoven*, pp. 111.

¹⁶² Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 211.

¹⁶³ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 212.

¹⁶⁴ Charles *et al*, *Van walsites en speelhoven*, pp. 128.; nummer WSH020.

opgericht in de late middeleeuwen, buiten diegene die hierboven vermeld zijn. Dit feit hangt samen met het einde van de grote ontginningsbeweging in Vlaanderen.¹⁶⁵

3.3.2. *Het grondbezit van Sint-Pieters*

Ook voor de Sint-Pietersabdij kan vermoed worden dat de hoeves in de bezittingen rond Gent doorleefden tijdens de late middeleeuwen, en dat er geen of amper nieuwe hoeves werden opgericht. De sites die gekend zijn uit de late middeleeuwen zijn de volgende.

De abdij bezat in de 13de eeuw twee hoeves te Zaffelare.¹⁶⁶ De *curtis* Scaplaer (nu: Torregod) en de *curtis* Odevelde (nu: Bruinewalle) werden in 1250 verpacht. Te Destelbergen bezat de abdij ook een hoeve, waarvan de naam niet gekend is.¹⁶⁷ Via de kaart van Horenbault is het Goed ter Laect, met een oudste vermelding uit 1409, gekend.¹⁶⁸ De landbouwfunctie is echter onzeker. In Destelbergen kennen we het Hof te Notax/Nootaeck, met een eerste vermelding in de 14de eeuw, en de meierij van Destelbergen, die tijdens de vroege middeleeuwen waarschijnlijk een vronnhof was. De eerste vermelding stamt uit de eerste helft van de 14de eeuw.¹⁶⁹

Uit de transcriptie van de tekst die Vermaere meegeeft,¹⁷⁰ kunnen we verder besluiten dat de Sint-Pietersabdij rond Gent gronden bezat in de volgende (huidige) gemeenten:

In Sint-Martens-Latem, specifiek in de wijken Brakel en Keuze; in Drongen, in de wijk D'Hassels; in Zwijnaarde, en ook specifiek in de wijken Hedekine, Hondelede, Ottersham en Wontersvoorde; in Landegem; in Lovendegem; in Maalte (huidige Sint-Denijs-Westrem); in Mariakerke; in Melle; in Merendree; in Nevele; in Sint-Pieters-Aalst, meer specifiek in de wijk Roden; in Zomergem en meer specifiek in de wijk Ronsele; in Sint-Denijs-Westrem; in Sint-Pieters-Aaigem; in Zaffelare en in Zevergem.

Aangezien het hier om een opsomming gaat van cijns- en pachtplichtigen, kan het niet anders dan dat er hoeves stonden. Opnieuw zijn de namen van de hoe-

¹⁶⁵ Verhulst, *Het landschap in Vlaanderen*, pp. 85-87.; G. Tack, P. Van den Bremt en M. Hermy, *Bossen van Vlaanderen. Een historische ecologie*, Leuven, 1993, pp. 20.; Verhulst, *Landschap en landbouw*, pp. 145.

¹⁶⁶ Vermaere, *Abdijorganisatie en Domeinexploitatie*, pp. 119.; Buntinx, 'Lichtelaar te Lochristi', pp. 20.

¹⁶⁷ Vermaere, *Abdijorganisatie en Domeinexploitatie*, pp. 119.

¹⁶⁸ Charles *et al.*, *Van walsites en speelhoven*, pp. 155/163-164.; nummer WSH037.

¹⁶⁹ F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks – Arrondissement Gent, Eerste deel, Destelbergen*, Gent, 1864-1870, pp. 14/18

¹⁷⁰ Het gaat om pacht- en cijnslijsten van de abdij uit de 13de eeuw; zie Vermaere, *Abdijorganisatie en Domeinexploitatie*, Deel II.

ves echter niet overgeleverd, met uitzondering voor Sint-Denijs-Westrem. Daar kennen we het “goed te Malte”, met een eerste vermelding in de 13de eeuw.¹⁷¹

In de wijk Ottersham is via Horenbault één hoeve gekend, namelijk WSH052.¹⁷² Aangezien dit een Merovingisch toponiem op -ham (< -haim) is, kan opnieuw vermoed worden dat de nederzetting *Ottersham* ouder is dan de late middeleeuwen.

De *curtis* van *Krombrugge* werd in 1244 of 1246 verplaatst naar het Hof ten Hove, slechts enkele tientallen meters verderop.¹⁷³

3.3.3. *Ruraal landbezit van stedelingen*

Wegens financiële moeilijkheden van de abdijen in de 13de eeuw, moesten ze de directe exploitatie van hun domeinen opgeven.¹⁷⁴ De Sint-Pietersabdij deed dit in de late 13de eeuw, de Sint-Baafsabdij in de vroege 14de eeuw. Het zijn vooral de *nouveaux riches*, die hun rijkdom haalden uit handel, die vanaf 1250 en met een hoogtepunt tussen 1280 en 1325, landen begonnen op te kopen.¹⁷⁵ Volledige domeinen komen zo in handen van het stedelijke patriciaat. Jammer genoeg zijn de namen van deze domeinen of van individuele gronden niet overgeleverd¹⁷⁶ met uitzondering van één geval waarbij de persoonlijke rekenboeken van de familie zijn overgeleverd. Het gaat om het goed ter Lake in Sint-Pieters-Aalst dat in 1323-1324 in eigendom was van de familie Willebaerd uit Gent.

Vanaf het midden van de 14de eeuw kopen ook verschillende stedelijke ambachtslui gronden op het platteland.¹⁷⁷ Het gaat dan wel eerder om kleine oppervlakten en niet om volledige domeinen. Voor het studiegebied is een voorbeeld te Merelbeke gekend uit 1355, en een voorbeeld te Drongen uit 1390.

¹⁷¹ F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks – Arrondissement Gent, Eerste deel, Sint-Denijs-Westrem*, Gent, 1864-1870, pp. 14.

¹⁷² Charles *et al.*, *Van walsites en speelhoven*, pp. 193.

¹⁷³ Van Acker, *Merelbeke*, pp. 50.

¹⁷⁴ W. Braeckman, ‘De moeilijkheden van de Benedictijnerabdijen in de late middeleeuwen: de Sint-Pietersabdij te Gent (ca. 1150 – ca. 1281)’, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks XVII (1963), pp. 68.; D. Nicholas, *Town and Countryside: Social Economic and Political Tensions in Fourteenth-Century Flanders*, Brugge, 1971, pp. 270.

¹⁷⁵ Nicholas, *Town and Countryside*, pp. 269.

¹⁷⁶ De abdieregisters bevatten enkel de naam van de koper (die het land juridisch gezien wel in cijns/in leen/in pacht bleef houden van de abdij maar in feite volledige eigenaar was), de oppervlakte van de gronden en het bedrag van de jaarlijkse cijns/rente/pacht (Nicholas, *Town and Countryside*, pp. 269-270).

¹⁷⁷ Nicholas, *Town and Countryside*, pp. 279.

4. De archeologisch gekende nederzettingen

De relatief korte periode van dataverzameling (aangezien dit onderzoek uitgevoerd werd in het kader van een masterthesis), liet niet toe een volledige inventaris te maken van de archeologisch gekende middeleeuwse nederzettingen in het studiegebied. In totaal werden 31 archeologische sites geanalyseerd, waarbij het zowel om nederzettingen gaat (22) als sites met zogenaamde *off site*-fenomenen: meer bepaald gaat het dan om sites die sporen van landbouw hebben opgeleverd (Bijlage 1). Plaatsgebrek belet het om hier in te gaan op de aangetroffen sporen en structuren per site. De onderzochte sites zijn ofwel vlakdekkend opgegraven, ofwel via mechanische prospectie (meer bepaald via proefsleuvenonderzoek) aan het licht gekomen. De gegevens zijn afkomstig van verschillende archeologische onderzoeksbedrijven, van de Dienst Stadsarcheologie Gent en van de ondertussen opgedoekte Kale-Leie Archeologische Dienst (KLAD).

Verskillende sites kunnen ‘samengevoegd’ worden tot één nederzetting. Voor het onderzoeksproject Sint-Denijs-Westrem – Flanders Expo/The Loop is dit het duidelijkst, mede doordat de verschillende deelprojecten al samen bekeken zijn.¹⁷⁸ Ook de sites Merendree – Merendreedorp en Merendree – Gerolfsweg vormen één nederzetting. Hier is het feit dat de onderzoeksgebieden aan elkaar grenzen (waarbij één gebouwplattegrond doorloopt op beide sites) een duidelijk argument. Ook de sites te Destelbergen maken deel uit van een grotere nederzetting. De korte afstand en het feit dat ze behoren tot een onderzoeksgebied dat archeologisch al zeer goed gekend is en waarbij al een duidelijke middeleeuwse nederzetting is aangetroffen, waar beide sites inpassen, maakt dit duidelijk. Ondanks het grote aantal sites op een relatief kleine oppervlakte (veertien woonerven op 80 ha) kunnen de sites te Evergem/Belzele moeilijker aan elkaar gekoppeld worden. De reden hiervoor is de grote onderlinge afstand tussen de verschillende opgravingen, waardoor er te veel onzekerheden zijn over de tussenliggende ruimte.

In totaal gaat het om zeventien zekere nederzettingen. Tien van de onderzochte sites dateren in de vroege middeleeuwen, waarbij slechts vijf sites zeker in deze periode dateren en dit van de andere vijf vermoed wordt. De volle middeleeuwen leveren het grootste aantal sites, namelijk 26. Tien daarvan dateren exclusief in de volle middeleeuwen, de andere zestien kennen oudere of jongere occupatie. Zestien sites dateren in de late middeleeuwen. In acht van de gevallen

¹⁷⁸ Zie J. Hoorne, ‘Sint-Denijs-Westrem, Adolphe Pégoudlaan: archeologisch onderzoek The Loop, in M.-C. Laleman (ed.), *Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent reeks 2, nr. 3*, Gent, 2009, pp. 126-165.

is deze datering echter onzeker. Chronologisch zijn de gegevens dus ongelijk verdeeld, en geografisch is dit ook het geval. Het overgrote deel van de sites (26 van de 31) ligt ten noorden van het middeleeuwse Gent, vijf ten zuiden. Het oost-west verschil is minder uitgesproken: veertien sites liggen ten oosten van Gent, zeventien ten westen. Er zijn vooral veel sites gekend ten noordoosten en noordwesten van de middeleeuwse stad en binnen de banmijl gelegen, en ten noordwesten van de stad buiten de banmijl. Enerzijds heeft dit te maken met een moderne economische realiteit: waar veel terreinen ontwikkeld worden, vindt er veel archeologisch onderzoek plaats. Daarnaast weerspiegelt deze verspreiding in zekere mate wel de historische realiteit zoals ze gekend is via historisch onderzoek.

Aangezien Gent vanaf de Karolingische periode en zeker vanaf de 10de eeuw een *portus* is,¹⁷⁹ worden de sites binnen het historische stadscentrum logischerwijs niet meegenomen in dit onderzoek naar landelijke nederzettingen. Merovingische, Karolingische en breder gedateerde vroegmiddeleeuwse sites en vondstmeldingen binnen het historische stadscentrum, verzameld via de CAI, zijn in GIS geploteerd en bevestigen het idee¹⁸⁰ dat er binnen het historische stadscentrum, op de zandige uitloper van de Blandijnberg, een Merovingische nederzetting aanwezig was. Het karakter en de omvang van deze nederzetting kan tot op heden niet geduid worden. Twee andere clusters van vroegmiddeleeuwse sites zijn duidelijk te linken aan de locaties van de abdijen.

5. Analyse

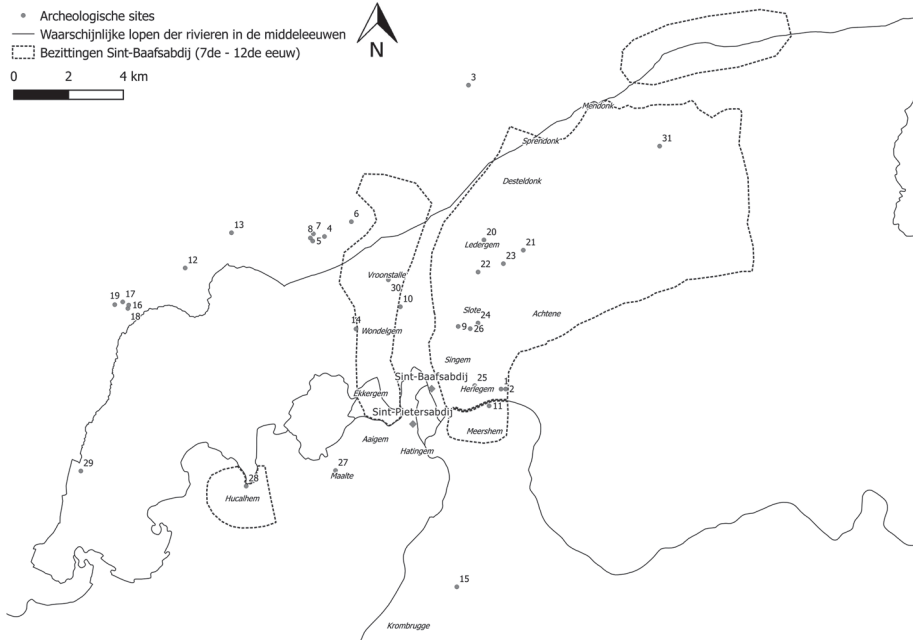
In dit deel zal getracht worden de archeologische gegevens te koppelen aan de historische gegevens. Waar mogelijk wordt de hierboven beschreven methodologie toegepast. De kaarten (Fig. 2 en Fig. 5) zijn indicatief: het gebied dat binnen de grenzen van de domeingroepen wordt afgebeeld, behoorde niet in zijn geheel tot de abdij. Binnen de domeingroepen behoorden vele gronden immers aan andere grondbezitters toe. De afgebeelde domeingrenzen zijn op die manier enkel de grootst mogelijke voorstelling van de historische situatie. Daarnaast moet ook in het achterhoofd gehouden worden dat de kaarten een toestand over verschillende eeuwen weergeven: gezien de vele usurpaties, restituties en aankom-

¹⁷⁹ Verhulst, *The Rise of Cities*, pp. 52.

¹⁸⁰ M.-C. Laleman en G. Vermeiren, 'Ruimte en bebouwing in het centrum van het middeleeuwse Gent', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks LXIV (2010), pp. 10.

pen kunnen de gereconstrueerde grenzen van de bezittingen nooit meer dan benaderingen zijn.

5.1. De Sint-Baafsabdij

Figuur 2. Het grondbezit van de Sint-Baafsabdij rond Gent tussen de 7de en 12de eeuw.

5.1.1. De noordoostelijke domeingroep

De oudste zekere site in de noordoostelijke domeingroep is de nederzetting te Destelbergen (site Panhuisstraat). Het is niet helemaal zeker of Destelbergen tot het domein van de Sint-Baafsabdij behoorde. In 962 echter wordt de Oude Lede de grens tussen het grondbezit van de Sint-Baafs- en de Sint-Pietersabdij. De middeleeuwse loop van deze rivier is echter niet meer te reconstrueren door latere rechtekkingen. Het valt dus onmogelijk uit te maken of deze nederzetting na 962 eigendom was van de Sint-Pieters- dan wel van de Sint-Baafsabdij. De huidige Ledebeek loopt tussen de sites Panhuisstraat en Dendermondsesteenweg, wat zou betekenen dat de site Dendermondsesteenweg (ten westen van de Ledebeek) deel uitmaakte van het bezit van de Sint-Baafsabdij, en de site Panhuisstraat (ten oosten van de Ledebeek) van dat van de Sint-Pietersabdij. Dit

lijkt, gezien de mogelijkheid dat de sporen op de site Dendermondsesteenweg een vervolg zijn van de site Panhuisstraat en het hier hoogstwaarschijnlijk om één nederzetting gaat, eerder onwaarschijnlijk maar is wel mogelijk.

Verschillende archeologische sites kunnen gekoppeld worden aan de vijf domeinen die de kern vormden van de noordoostelijke domeingroep. Als eerste kwam *Slote* in bezit van de abdij. Drie archeologische sites liggen nabij de historisch gesitueerde kern van dit domein: het gaat om de sites Gent – Hogeweg, Sint-Amansberg – Ombeekhof en Sint-Amansberg – Waterstraat. Deze drie sites hebben sporen opgeleverd van menselijke occupatie: op de Hogeweg gaat het om sporen van een hooimijt, drie vroegmiddeleeuwse fibulae en verschillende laatmiddeleeuwse archeologica, op de site Ombeekhof om een vol- en laatmiddeleeuws grachtensysteem en op de site Waterstraat om ploegsporen en een grachtensysteem. Deze sporen wijzen op landbouwactiviteiten, wat niet verwonderlijk is gezien de ligging ten zuiden van de vermoede nederzettingkern. Het is immers hier dat de Slotekouter gesitueerd wordt. Ook de begraafplaats van de nederzetting *Slote* is archeologisch gekend en bevindt zich te Gent – Port Arthur.¹⁸¹ Zowel qua datering (tweede helft 6de eeuw – eind 7de eeuw) als qua sociaal-economisch profiel passen de zeven onderzochte graven in het historisch gekende beeld van *Slote*. Op deze manier zijn de begraafplaats en de landbouwgronden van de nederzetting gekend, maar blijft de bewoningskern archeologisch een blinde vlek. Zoals Van Doorselaer ook al aangeeft, moet er dus nog opgelet worden met het toewijzen van de begraafplaats te Port Arthur aan *Slote*, zolang de nederzetting archeologisch niet onderzocht is.¹⁸²

De site Sint-Amansberg – Prettige Wildernis kan gekoppeld worden aan het domein *Herlegem*. Deze site is een voorbeeld van een site met walgracht die ook op de Horenbaultkaart zichtbaar is. Het is zeker dat het laatmiddeleeuwse *Herlegem* hier gelegen was; bij het beperkte archeologische onderzoek zijn echter geen oudere nederzettingssporen aangetroffen, waardoor het vroeg- en volmiddeleeuwse *Herlegem* waarschijnlijk ergens anders te situeren is.

De site Oostakker – Eekhouddriesstraat bevindt zich zo goed als aan de dries waar het domeincentrum van het domein *Ledergem* geplaatst wordt. Omwille van de korte afstand ten opzichte van deze historisch gekende nederzetting, het ontbreken van geofysische grenzen tussen beide, het ontbreken van een leeftijdsverschil (aangezien het domein *Ledergem* ook in de volle middeleeuwen nog

¹⁸¹ H. Ch. Van Bostraeten, *De nederzetting Slote en de Merovingische begraafplaats te Gent-Port Arthur*, Brussel, 1972, pp. 87.

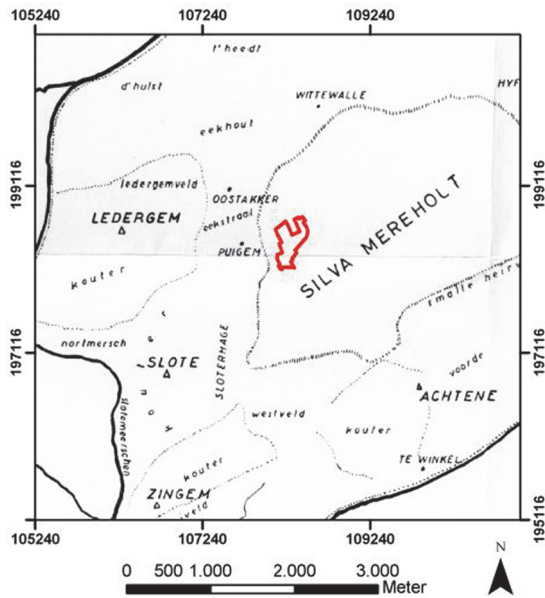
¹⁸² A. Van Doorselaer, (La vallée de l'Escaut à l'époque mérovingienne', *Helinium*, 17 (1977), pp. 214.

genoemd wordt), en het feit dat de archeologische site langs het verlengde tracé van de dries ligt, is de connectie tussen de archeologische site en de historisch gekende nederzetting hier heel sterk. Er werden geen vroegmiddeleeuwse sporen of vondsten aangetroffen, waardoor het eerder onwaarschijnlijk is dat de aangetroffen woningen deel uitmaakten van het domeincentrum zelf. Gezien hun zuiver volmiddeleeuwse datering, zonder vondsten of sporen uit de vroege of late middeleeuwen,¹⁸³ gaat het waarschijnlijk om een nieuwe stichting nabij de kern van het domein.

Ten slotte liggen er nog drie sites op een noordoost-zuidwestlijn tussen de domeinen *Ledergem* en *Slote*, langsheen het tracé van de vroegere Veldstraat. Het gaat om de sites Sint-Amandsberg – Wolfputstraat/Gentstraat en Wolfputstraat/Muizelstraat, en Oostakker – Het Maegher Goet. De opgravers plaatsden de site Wolfputstraat/Muizelstraat ten oosten van het hoeve Puigem, maar via vergelijking met de kaart van Verhulst en de zeker te situeren domeinen en hoeves (*Slote*, *Ledergem*, *Wittewalle*) lijkt het waarschijnlijker dat Puigem te lokaliseren is ter hoogte van de site Wolfputstraat/Muizelstraat, in plaats van ten oosten ervan (Fig. 3 en Fig. 4).¹⁸⁴ Geen enkel (hier toegepast) criterium van de methodologie van van Beek, Groenewoudt en Keunen spreekt deze identificatie tegen. Het feit dat er op de site bij het voor- en vervolgonderzoek (dat nog minimaal gepubliceerd is) sporen uit de vroege, volle en late middeleeuwen zijn aangetroffen van minstens twee woonkernen, is een sterke aanwijzing voor een relatief belangrijke status van de nederzetting binnen de context van het grondbezit van de abdij in de noordoostelijke domeingroep, gezien de meeste andere nederzettingen in het onderzoeksgebied geen dergelijk lange (continue?) bewoningsgeschiedenis kennen, met uitzondering van de nederzetting in Sint-Martens-Latem, dat zeker een domeincentrum was (*infra*). Dit profiel sluit goed aan bij de hoeve Puigem, die een belangrijke hoeve was. Verder onderzoek zal hier uitsluitsel moeten bieden.

¹⁸³ Gezien de stand van het onderzoek (de verwerking is nog niet afgelopen, waardoor nog niet alle gegevens beschikbaar zijn) zijn deze uitspraken nog onder voorbehoud.

¹⁸⁴ B. De Smaele, H. Pieters, J. Coenaerts en L. Tombeur, ‘“Van de Wolfput tot de Muizel”: archeologisch vooronderzoek langs de Wolfputstraat te Oostakker’, *Archeo Rapport* 17, s.l., 2012, pp. 15.; Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, Kaart I.

Figuur 3. Locatie van de archeologische site Oostakker - Wolfputstraat/Muizelstraat ten opzichte van Puigem, zoals voorgesteld door de opgravers. Uit De Smaele, et al., "Van de Wolfput tot de Muizel", pp. 15, Fig. 8.

Figuur 4. Voorgestelde locatie van de site, samenvallend met Puigem. Merk op dat de huidige straatnaam 'Puigem' zo'n 1000 m naar het westen ligt.

5.1.2. *De noordwestelijke domeingroep*

Binnen de noordwestelijke domeingroep liggen er drie archeologische sites: Wondelgem – Vroonstalledries, Gent – Wiedauwkaai en Mariakerke – Molenwalstraat.

De site Wondelgem – Vroonstalledries ligt op de locatie van het domeincentrum van het domein *Vroonstalle*, het centrum van de noordwestelijke domeingroep. Ondanks de hoge verwachtingen zijn er weinig sporen aangetroffen die getuigen van deze belangrijke hoeve. De site lag blijkbaar eerder aan de rand van de nederzetting, maar is wel duidelijk te relateren aan het domeincentrum, gezien de korte afstand, het ontbreken van geofysische grenzen, de passende datering en de ligging langs de historisch gekende dries.

De volmiddeleeuwse site Gent – Wiedauwkaai kan voorlopig niet aan een historisch gekende uitbating gekoppeld worden, buiten het feit dat ze waarschijnlijk binnen het domein *Vroonstalle* lag en op die manier misschien een afhankelijke hoeve was.

Hetzelfde geldt voor de site Mariakerke – Molenwalstraat. Het archeologisch onderzoek toonde de aanwezigheid van een 13de – 14de-eeuws grachtensysteem aan. Het is quasi onmogelijk om uit te maken of de site al dan niet tot de noordwestelijke domeingroep behoorde, of behoorde tot het grondbezit van een andere heer.

5.1.3. *Andere bezittingen*

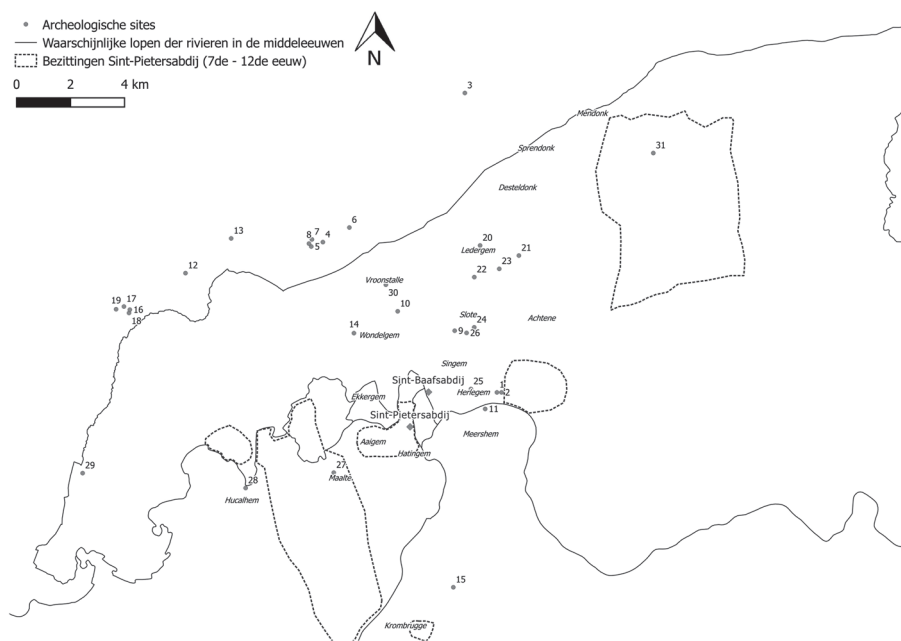
Binnen de bezittingen van de Sint-Baafsabdij rond Gent kunnen nog twee archeologische sites gesitueerd worden. Ten eerste gaat het om de site Sint-Martens-Latem – Kerkplein. De site is duidelijk te identificeren met *Hucalhem*, een grote en belangrijke hoeve in het abdijbezit, nadat de abdij rond 1100 deze hoeve in handen kreeg. De ligging alleen al, naast de kerk, is een duidelijk bewijs, aangezien historische documenten verhalen dat rond 1121 de kerk gebouwd wordt naast de hoeve *Hucalhem*. Het archeologisch onderzoek vond plaats ten zuiden van de eigenlijke hoevegebouwen, en leverde sporen op van bijgebouwen uit de late middeleeuwen.

Ten tweede gaat het om de site Gentbrugge – Gentbruggekouter. De site is gelegen vlak naast de historisch gekende hoeve Minnaert, ten vroegste gekend uit 1377 maar eventueel stammend uit de 12de eeuw.¹⁸⁵ Dit maakt het waarschijn-

¹⁸⁵ Charles *et al.*, *Van walsites en speelhoven*, pp. 131.; nummer WSH021.

lijker dat de archeologische site te koppelen is aan het kasteeldomein Minnaert, een type van site die buiten dit onderzoek valt, dan aan de landbouwuitbating *Meershem*, die zo'n 950 m zuidelijker ligt. Een definitieve toewijzing van deze gronden aan een eigenaar is echter enkel mogelijk via verder historisch onderzoek.

Het toponiem *Meershem* kan wel gelinkt worden aan een configuratie van drie sites met walgracht, namelijk WSH025, WSH026 en WSH027.¹⁸⁶ Deze drie sites, waarvan de middeleeuwse oorsprong echter niet aangetoond kan worden, liggen nabij twee driesen, de Voordries en de Achterdries, die ook nu nog herkenbaar zijn in de straatnamen. De vroegste voorbeelden van plaatsnamen op -hem (voortkomend uit -haim) stammen uit de vroeg-merovingische tijd (eind 5de – begin 6de eeuw).¹⁸⁷ Dit wil zeker niet zeggen dat *Meershem* tot die periode teruggaat, maar toont wel aan dat *Meershem* ouder kan zijn dan de eerste vermelding in de 9de eeuw.

Figuur 5. Het grondbezit van de Sint-Pietersabdij rond Gent tussen de 7de en 12de eeuw.

¹⁸⁶ Charles *et al.*, *Van walsites en speelhoven*, pp. 141.

¹⁸⁷ M. Gysseling, 'Persoonsnaam + haim curte', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie*, XLV (1971), pp. 153.

5.2. De Sint-Pietersabdij

Binnen het grondbezit van de Sint-Pietersabdij rond Gent kan zeker één archeologische site gesitueerd worden (Fig. 5). Het gaat om het grootschalige onderzoeksproject Sint-Denijs-Westrem – The Loop/Flanders Expo, waar een grote nederzetting uit de vroege en volle middeleeuwen is aangetroffen, compleet met molen. Onderzoek heeft uitgewezen dat het hier hoogstwaarschijnlijk om *Maalte* gaat, hoewel het ook *Westregem* kan zijn. De oudste vermelding in historische bronnen stamt uit 1221, maar het is duidelijk dat de ontginning van het Scheldeveld, de grote *wastine* waar *Maalte* in gelegen is, vroeger aangevangen is. Ook de aanwezigheid van een grote vroeg- en volmiddeleeuwse nederzetting is hier een aanwijzing voor. De nederzetting verplaatste zich, zoals eerder besproken, op de overgang van de vroege naar de volle middeleeuwen zo'n 500 m naar het zuiden, in de richting van het huidige toponiem *Maalte*. Dit is, volgens de methodologie van van Beek *et al.*, een extra aanwijzing om beide te koppelen.

De andere archeologische site binnen het bezit van de Sint-Pietersabdij is de site Zaffelare – Vaardeken. De aangetroffen landbouwsporen (ploegsporen en een greppel) dateren waarschijnlijk in de post-middeleeuwen, een waterkuil kan mogelijks laatmiddeleeuws zijn, maar is evengoed jonger. Om deze reden is de site weinig relevant voor dit onderzoek, maar wordt ze wel in het domein van de Sint-Pietersabdij geplaatst, omdat deze abdij dit gebied (grote delen van het bos *Mentocht*) bezat in de late middeleeuwen. De dichtstbijzijnde historisch gekende hoeve is het Winkelgoed, met als voorloper het Kuysterhof.¹⁸⁸ Deze laatste hoeve is ten vroegste gekend uit 1281. Ze was toen in bezit van de Sint-Pietersabdij, net zoals het merendeel van de gronden rond Zaffelare, dat in de 12de – 13de eeuw in bezit kwam van de abdij. Ook het Winkelgoed, met oudste vermelding in 1362, was eigendom van Sint-Pieters. De Koedreef, waarlangs de site Zaffelare-Vaardeken gelegen is, vormde de oostelijke grens van dit leen.¹⁸⁹ Aangezien de archeologische site ten oosten van de Koedreef gelegen is, is het niet waarschijnlijk dat ze juridisch deel uitmaakte van het Winkelgoed.

¹⁸⁸ G. Puimège, 'Lenen, Laatschappen, Vrij-eigendommen te Zaffelare', *Jaarboek van de Heemkundige Kring de Oost-Oudburg*, XVI (1979), pp. 214.

¹⁸⁹ Puimège, 'Lenen', pp. 215.

5.3. *Niet behorend tot abdijbezit*

5.3.1. *Evergem/Belzele*

In 966 was Evergem zeker in het bezit van de Sint-Baafsabdij, maar een domeinstructuur bestond er waarschijnlijk niet, aangezien het gebied voornamelijk uit bos en *wastinae* bestond.¹⁹⁰ Daarna werden de bezittingen van de abdij echter geïsurpeerd door de graaf en slechts gedeeltelijk teruggegeven. De gronden die na de 10de eeuw in bezit waren van de Sint-Baafsabdij lagen ten noordoosten van de dorpskern, de wijk Belzele echter was in bezit gekomen van de heer van Gavere, een onderleenman van de graaf.¹⁹¹ Daardoor is het zeer waarschijnlijk dat de sites op de zandrug van Evergem/Belzele gekoppeld kunnen worden aan het grondbezit van de heer van Gavere.

Interessant is dat de precieze dateringen van de sites in Belzele (via de dendrochronologische dateringen) een mooie aanvulling geven op de ontginningsgeschiedenis van Evergem zoals Verhulst ze reconstrueert.¹⁹² Op basis van een oorkonde van Diederik van de Elzas, gedateerd tussen 1141 – 1150, stelt hij dat één van de eerste ontginningfasen in de gemeente rond deze periode (het midden van de 12de eeuw) moet te dateren zijn. Twee waterputten dateren dendrochronologisch echter duidelijk in het begin van de 11de eeuw,¹⁹³ drie andere in het laatste kwart van de 11de eeuw of het begin van de 12de eeuw.¹⁹⁴ In het westelijke deel van de gemeente, in bezit van de heer van Gavere, gaat de ontginning duidelijk een stuk vroeger, zelfs meer dan een eeuw, van start dan Verhulst kon vermoeden.

5.3.2. *Lovendegem*

De oudste historische vermeldingen van Lovendegem stammen uit 1111 – 1119 (*Lovendeghem*) en uit 1190 (*Lovendenghien*).¹⁹⁵ De naam op -ingaheim wijst op

¹⁹⁰ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 250

¹⁹¹ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 297, noot 333.

¹⁹² Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 285-298.

¹⁹³ Site Koolstraat: Waterput 693 heeft een veldatum van 1012 n. Chr. (*terminus post quem*), Waterput 1532 een veldatum tussen 1011 en 1036 n. Chr. Zie K. Haneca, 'Hout van de archeologische site Belzele – Koolstraat (EVE-KS-08), te Evergem, *Rapporten Natuurwetenschappelijk Onderzoek VIOE, RNO.VIOE.2010-014*, Brussel, 2010, pp. 8.

¹⁹⁴ Site Steenovenstraat: Waterput 88: veldatum 1089 – 1114 n. Chr.; Site Ralingen/Schoonstraat: Waterput 165: 1077 of 1078 n. Chr., Waterput 189: ± 1088 n. Chr. Zie K. Haneca, 'Hout van de archeologische site Belzele – Steenovenstraat (EVE-SOS-08), te Evergem, *Rapporten Natuurwetenschappelijk Onderzoek VIOE, RNO.VIOE.2010-016*, Brussel, 2010, pp. 7; L. Allemeersch en P. Laloo, *Analyse macroresten van 10 waterputten uit de Romeinse tijd en de Middeleeuwen in opdracht van de KLAD, GATE-rapport 74*, Evergem, 2014, 11/16.

¹⁹⁵ Werkgroep Geschiedenis van Lovendegem, *Geschiedenis van Lovendegem*, s.l., 2010, pp. 12.

een Merovingische oorsprong.¹⁹⁶ Het grootste deel van de gemeente behoorde tot de heerlijkheid Lovendegem, een eigendom van de graaf van Vlaanderen.¹⁹⁷

De Larestraat in de wijk Kerkelare loopt langs het kasteeldomein van Lovendegem en vormde zo de grens tussen het parkdomein en woeste gronden.¹⁹⁸ Dit kasteeldomein wordt gezien als de oudste kern van de gemeente, en was mogelijk een *curtis* met oorsprong in de vroege middeleeuwen.¹⁹⁹ Waarschijnlijk werd de centrale hoeve van het eventuele domein ergens tijdens de volle middeleeuwen, in het kader van de banale revolutie, omgevormd tot castrale motte. Dit is echter maar een theorie: bewijs ontbreekt volledig. De opgegraven *off-site*-fenomenen op de site Lovendegem – Larestraat kunnen misschien in verband gebracht worden met het gebruik of de ontginning van de woeste gronden ten zuiden van het kasteeldomein. De datering in de 12de eeuw is alvast een argument pro, maar opnieuw is er geen bewijs om deze stelling te staven.

De site Lovendegem – Supra Bazar grenst aan de zuidelijke rand van de Lovendegemkouter, de oude hofkouter horende bij het vermoede vroegmiddeleeuwse domein, die later dorpskouter geworden is.²⁰⁰ De site ligt centraal tussen de wijken Appensvoorde, Bredestraat en Nisveldt zoals deze weergegeven worden op de Ferrariskaart.²⁰¹ Gezien de ligging aan de rand van de middeleeuwse kouter, kan de site gezien worden als een hoeve geassocieerd met de bewerking van deze kouter.

5.3.3. Merendree

Merendree was samen met Landegem en Vinderhoutte deel van de fiscus *Marka*, en kwam zo in bezit van de Sint-Baafsabdij. Dit deel van de fiscus bestond in de Merovingische periode volgens Verhulst voornamelijk uit bossen.²⁰² Na de usurpaties van de graaf heeft de abdij hier nooit nog grote gebieden in eigendom gehad; in 966 bezat de abdij er slechts vijf *mansi*.²⁰³ In de 12de eeuw bezat ze er

¹⁹⁶ Gysseling, 'Persoonsnaam' pp. 153.

¹⁹⁷ F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks – Arrondissement Gent, Vierde deel, Lovendegem*, Gent, 1864-1870, pp. 14.; S. Van Aerschoot-Van Haeverbeeck (ed.), *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het cultuurbezit. Architectuur I, deel 12n5, Kantons Waarschor-Zomergem*, Turnhout, 1994, pp. XIII.

¹⁹⁸ F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks – Arrondissement Gent, Vierde deel, Lovendegem*, Gent, 1864-1870, pp. 2.

¹⁹⁹ Werkgroep Geschiedenis van Lovendegem, pp. 17.

²⁰⁰ Werkgroep Geschiedenis van Lovendegem, pp. 20/92.

²⁰¹ Geconsulteerd via de Geopunt-kaart van het Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen: <http://www.geopunt.be/>.

²⁰² Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 247.

²⁰³ Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent*, pp. 108.

nog steeds gronden, aangezien een oorkonde van rond 1200 de opheffing van de cijns te Merendree vastlegt.²⁰⁴

De kerk van Merendree is de enige kerk in Vlaanderen die aan de heilige Radegunde (ook Radegundis of Radegonde genoemd) gewijd is, een Thüringse prinses (ca. 520 – 587).²⁰⁵ De heilige Gerolf (ca. 735-748), de oudst gekende heilige uit Vlaanderen, was afkomstig uit Merendree.²⁰⁶ Ook wordt er in het *Liber Traditionum* een *basilica* vermeld te Merendree vóór 748. Dit houdt niet in dat de abdij hier gronden bezat: ze kan ook enkel de kerk bezit hebben. In de late middeleeuwen bezat de Sint-Pietersabdij wel zeker gronden in Merendree.²⁰⁷ Een andere belangrijke grootgrondbezitter in Merendree was de heer van Gavere, die de heerlijkheid Vinderhout-Merendree bezat.²⁰⁸

Het valt echter niet uit te maken waar de gronden van deze grootgrondbezitters lagen, waardoor de archeologische sites te Merendree niet toegewezen kunnen worden. Wel opvallend is dat Merendree in de 6de – 8ste eeuw duidelijk een nederzetting met een zeker (religieus) belang was, gezien de aard en hoeveelheid van de archeologische vondsten en structuren, de aanwezigheid van een *basilica*, de kerk die aan een prinses gewijd is en als geboorteplaats van de oudst gekende heilige van Vlaanderen.

Ook de volmiddeleeuwse occupatie te Merendree, zowel op de Molenkouter-slag als op de sites Gerolfsweg en Heilige Geeststraat, net als de sites met walgracht op de site Heilige Geeststraat, kunnen niet toegewezen worden aan een grondbezitter.

5.3.4. Evergem – Kluizendok

De site Evergem – Kluizendok moet gerelateerd worden aan de nederzetting Kluizen, die ten oosten van de site lag. Kluizen is een typevoorbeeld van een geplande verkaveling in het kader van ontginningen van bossen. Het dorp, bestaande uit een kerk en twaalf hoeves, is met toestemming van de graaf van Vlaanderen gesticht door de abdij van Ename tussen 1115 en 1119, in de nabijheid van een bos.²⁰⁹ Ze lag ten oosten van de site Kluizendok, en het bos dat via

²⁰⁴ C. Ph. Serrure, *Cartulaire de Saint-Bavon à Gand*, s.l., 1836-1840, pp. 79-80.

²⁰⁵ W. De Clercq, 'Een dorp bij de Kale in de Civitas Menapiorum, provincie Gallia Belgica', *Het Land van Nevele* 41, nr. 1 (2010), pp. 77.

²⁰⁶ J. Bombay, A. Eryncq en F. Walgraeve, 'Nieuwe bevindingen omtrent Sint-Gerolf', *Jaarboek Heemkundige Kring Dronghine*, (2016), Drongen, pp. 114-115.

²⁰⁷ Vermaere, *Abdijorganisatie en Domeinexploitatie*, Deel II.

²⁰⁸ S. Van Aerschoot-Van Haeverbeeck (ed.), *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het cultuurbezit. Architectuur I, deel 12n5, Kantons Waarschoot-Zomergem*, Turnhout, 1994, pp. XIII.

²⁰⁹ L. Milis, 'De abdij van Ename in de middeleeuwen. Haar bezittingen in de periode 1063-1250', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks XV (1961), pp. 13-14.

paleo-ecologisch onderzoek op de site geattesteerd is,²¹⁰ is waarschijnlijk hetzelfde bos als waarvan sprake is in de stichtingsoorkonde. De ontginning van het bos vanaf de volle middeleeuwen en het einde van de opvulling van de Romeinse waterputten tijdens de 12de eeuw houdt duidelijk verband met het ontstaan van Kluizen. Tijdens de late middeleeuwen is de site omgevormd tot landbouwgebied. Daarvan getuigen grachten die geïnterpreteerd worden als perceelsgrenzen.

5.3.5. Merelbeke

De site Merelbeke – Caritas ligt geografisch het dichtst bij de veronderstelde vroegmiddeleeuwse nederzetting *Dijsegem*, namelijk op een afstand van nauwelijks 50 m, aan de overkant van de straat die als afbakening wordt gezien.²¹¹ Archeologisch onderzoek op de veronderstelde locatie van *Dijsegem* leverde echter enkel Romeinse sporen op.²¹² De vraag is dus waar de nederzetting ligt die gekoppeld moet worden aan het vroegmiddeleeuwse grafveld dat op deze site werd aangetroffen. De 10de-eeuwse nederzetting die opgegraven is op de site kan eventueel wel *Dijsegem* zijn: de afstand tussen beide is verwaarloosbaar, er zijn geen fysische grenzen, voor zover we weten waren de juridische, administratieve en institutionele factoren hetzelfde voor de toponymische en de archeologische nederzetting, en ze liggen langs eenzelfde wegtracé.

5.3.6. Vosselare

De oudste vermelding van Vosselare (*Fursitio*) stamt uit 694, in jaarboeken van de Sint-Pietersabdij.²¹³ Gezien het jaartal kan het om de nederzetting opgegraven op de site Vosselare – Hoogstraat gaan, maar dit is natuurlijk niet hard te maken. De naam Vosselare zou teruggaan op vorst-laar, wat ‘open, woeste plek in het bos’ zou betekenen.²¹⁴ Zoals voor de rest van Vlaanderen zijn de bronnen voor de vroegmiddeleeuwse periode zeer schaars, waardoor er hier weinig meer kan gezegd worden.

²¹⁰ Zie voor een volledige discussie: P. Laloo, W. De Clercq, Y. Perdaen en Ph. Crombé, *Archeologisch vooronderzoek en onderzoek te Kluizendok (gem. Evergem, prov. Oost-Vlaanderen)*, Gent.

²¹¹ Van Acker, *Merelbeke*, pp. 13.

²¹² J. Deschietter, W. De Clercq en S. Mortier, ‘Merelbeke-Dijsegem. Een Romeinse vindplaats op de schop’, *Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de provincie Oost-Vlaanderen*, (2000), pp. 216.

²¹³ F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks – Arrondissement Gent, Zevende deel, Vosselare*, Gent, 1864-1870, pp. 1.

²¹⁴ F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, Eerste reeks – Arrondissement Gent, Zevende deel, Vosselare*, Gent, 1864-1870, pp. 2.

6. Synthese en besluit

Vooral ten noordoosten van Gent, binnen de noordoostelijke domeingroep van de Sint-Baafsabdij, kunnen verschillende archeologische sites een naam krijgen. De domeinen *Achtene* en *Singem* blijven archeologisch gezien voorlopig wel blinde vlekken, net zoals de woonkern van *Slote*. *Herlegem* kon via een klein waarderend onderzoek in zijn laatmiddeleeuwse fase wel geïdentificeerd worden, maar intensiever archeologisch onderzoek is zeker nodig. In andere delen van het studiegebied blijft het koppelen van archeologische en historische sites meer voorwaardelijk of vooral kleinschaliger. In de noordwestelijke domeingroep leverden sommige sites eerder *off site* sporen op, waardoor het karakter van de nederzetting onbekend blijft (Wondelgem – Vroonstalledries, Mariakerke – Molenwalstraat), en/of kunnen ze voorlopig niet benoemd worden (Gent – Wiedauwkaai, Mariakerke – Molenwalstraat). In Evergem/Belzele leverde het archeologisch onderzoek een aanvulling op de ontginningsgeschiedenis van de gemeente. Te Merendree geven het archeologisch en historisch onderzoek steeds meer aanwijzingen voor het (religieus) belang van deze nederzetting tijdens de vroege middeleeuwen. Het was al langer geweten dat de opgravingen in Sint-Martens-Latem sporen hebben opgeleverd van de belangrijke hoeve *Hucalhem*, maar ook hier is de echte kern van de nederzetting niet gekend, net zoals de oudere occupatiefasen. In andere gemeenten (Merelbeke, Lovendegem, Vosse-lare) blijft het toewijzen van sites problematisch.

De verklaringen hiervoor liggen zowel bij de archeologie als bij de geschiedenis. Archeologisch gezien toont de mate waarin archeologische en historische nederzettingen gekoppeld kunnen worden, vooral aan waar er de laatste jaren veel is opgegraven, met andere woorden, waar er veel economische bouwactiviteit is geweest. Historisch gezien weerspiegelt de mate waarin sites gekoppeld kunnen worden, de mate waarin die microregio is onderzocht op vlak van landbezit en nederzettingsevolutie. Het belang van Verhulst is hier enorm, maar er is zeker nood aan studies over het grondbezit van de Sint-Pietersabdij en van seculiere heren zoals de Graven van Vlaanderen of de heer van Gavere. Het belang van lokale historische studies zoals die voor Lovendegem of Merelbeke is dan ook zeer duidelijk, aangezien ze op kleine schaal belangrijke informatie bewaren.

De methodologie uitgewerkt door van Beek, Groenewoudt en Keunen was bij deze oefening een belangrijke hulp, hoewel sommige criteria voor het studiegebied moeilijk toe te passen waren. Uiteraard blijft het probleem dat archeologische en historische gegevens *a priori* niet compleet zijn en dit ook nooit zullen

zijn, bestaan. Dit houdt echter niet in dat we niet moeten streven naar meer gegevens op een lokaal niveau. Daarnaast zijn er twee archeologische problemen die een dergelijk historisch-archeologisch onderzoek bemoeilijken. Ten eerste is er weinig inzicht in het middeleeuwse nederzettingssysteem, zeker wat betreft de vroege middeleeuwen. Onopgeloste vragen zijn onder andere wat de aard (gradueel versus totaal) en frequentie was van de nederzettingen, en wanneer dit fenomeen eindigde. Dit zorgt ervoor dat archeologische nederzettingen, naar mijn mening, wel geïdentificeerd kunnen worden als historisch gekende nederzetting indien ze voldoen aan de criteria, maar dat het nodige voorbehoud altijd moet blijven bestaan, en dat we moeten beseffen dat het telkens maar om een fase binnen het bestaan van de nederzetting gaat. Ten tweede zijn de late middeleeuwen archeologisch zeer slecht gekend. Dit heeft te maken met het veranderende nederzettingssysteem en nieuwe constructiemethoden, die archeologisch moeilijker herkenbaar zijn. Voorlopig blijft dit probleem moeilijk op te lossen.

Enkel meer grootschalige opgravingen, die nederzettingen in hun volledige 'bestaan' kunnen vatten, zowel chronologisch als ruimtelijk, kunnen meer inzicht bieden. Gezien de sterke verkavelingsgraad van Vlaanderen en de bestaande wetgeving blijven dergelijke projecten de uitzondering. Een voorbeeld is de grootschalige opgraving te Evergem-Kluizendok, waarbij een 15 ha grote nederzetting uit de Romeinse periode onderzocht kon worden en dit zeer veel informatie opleverde met betrekking tot het nederzetting patroon en de ligging van de nederzetting in het landschap.²¹⁵ De sites te Evergem/Belzele en het recente onderzoek langsheen de Wolfputstraat in Oostakker bieden perspectieven voor een intensievere analyse met betrekking tot de middeleeuwen, hoewel het telkens om gefragmenteerd onderzoek gaat.

Deze studie is zeker geen eindpunt van een onderzoek, integendeel. Verder historisch en archeologisch onderzoek is zeker nodig, met betrekking tot percelenstructuren, grondbezit, nederzettingssystemen en dateringen, om tot een volwaardige historisch-archeologische analyse van het middeleeuwse platteland te komen. Deze bijdrage is een voorbeeld in die zin dat ze aantoonde dat dergelijk interdisciplinair onderzoek zeer waardevol is. Zo kunnen de archeologische overblijfselen helpen om historische fenomenen beter te begrijpen, een voorbeeld is het debat omtrent de implementatie van het Karolingisch domeinsysteem, waar-

²¹⁵ P. Laloo, W. De Clercq, Y. Perdaen, Ph. Crombé (eds.), *Het Kluizendokproject. Basisrapportage van het preventief archeologisch onderzoek op de wijk Zandeken (Kluizen, gem. Evergem, prov. Oost-Vlaanderen). december 2005 – december 2009*, Gent, 2009, pp. 389.

bij het archeologisch opgebouwd nederzettingssysteem inzicht kan verschaffen in historisch gekende domeinstructuren.²¹⁶ Meer specifiek voor het studiegebied is meer inzicht verkregen in enkele nederzettingen zoals die te Evergem/Belzele en Merendree. Deze studie is echter maar een beperkt beginpunt voor verder onderzoek, waarbij meer diepgaand archeologisch en historisch onderzoek meer inzicht kan verschaffen in de diachrone sociaal-economische aspecten van deze nederzettingen, waarbij mogelijke vragen zijn: “Welke nederzettingskenmerken zitten verborgen achter historische terminologie?” “Wat is het sociaal-economisch profiel van nederzettingen op basis van archeologische en historische gegevens?”.

Beide disciplines kunnen elkaar enkel versterken: de archeologie biedt nuance en particulariteit aan de geschiedenis, de geschiedenis biedt de bredere maatschappelijke context en modelvorming aan de archeologie. Ik wil dan ook afsluiten met een oproep tot meer samenwerking tussen beide disciplines, hoe moeilijk de ruwe gegevens op het eerste zicht soms te combineren zijn. Hopelijk toont deze studie aan dat het samenleggen van historische en archeologische gegevens tot mooie resultaten kan leiden.

²¹⁶ Zie o.a. Verhulst, *Rural and urban aspects* en Wickham, *Framing the Early Middle Ages* voor discussies omtrent de implementatie van het domeinsysteem; zie Theuws (noot 13) voor een voorbeeld van een dergelijke geïntegreerde historisch-archeologische studie met betrekking tot het domeinsysteem.